

ÚSTAV

PŘÍSTROJOVÉ TECHNIKY

Akademie věd České republiky

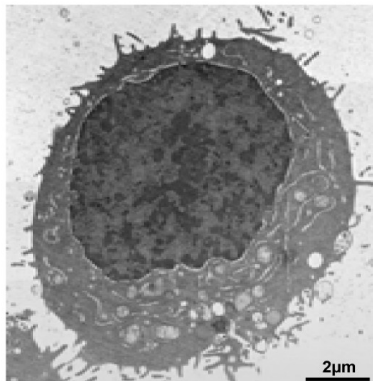
Rastrovací elektronová mikroskopie (SEM) a její aplikace v biologii

Vladislav Krzyžánek

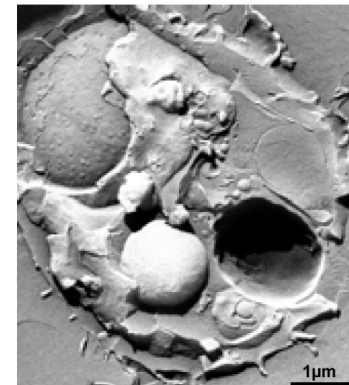
- Tato přednáška, která byla plánována na 23. 4. 2020, se kvůli pandemii neuskuteční. Samotná prezentace bude snad dostatečně srozumitelná i bez mluveného slova.
- K prezentaci přikládám doplňující poznámky, kde můžete najít i další zajímavé odkazy či podrobnější vysvětlení dané problematiky.

- 1. Princip SEM**
2. Příprava biologických vzorků pro SEM
3. Vybrané aplikace SEM
4. Speciální techniky SEM

Prozařovací elektronový mikroskop (TEM)
mikroskop (SEM)

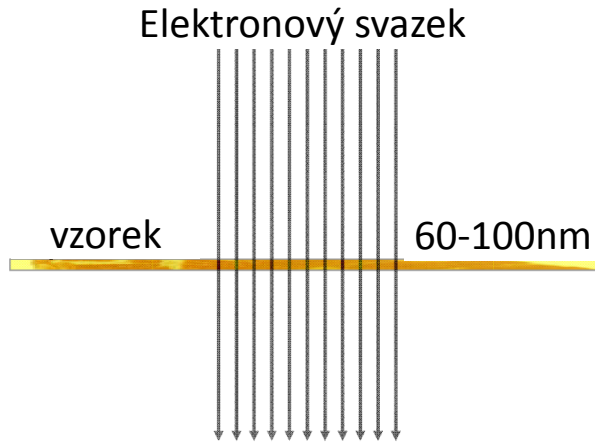

Rastrovací elektronový

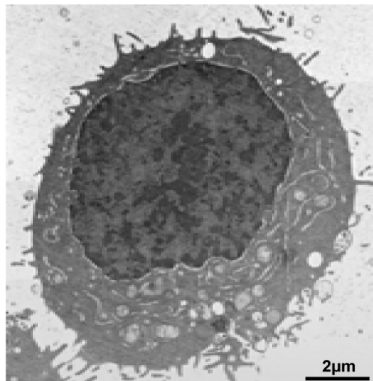

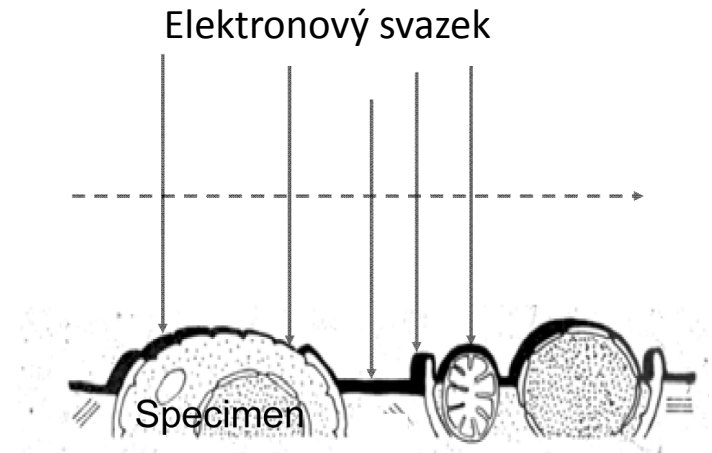
Prozařovací elektronový mikroskop (TEM) mikroskop (SEM)

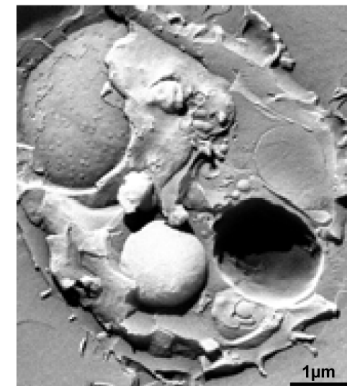
Projekce

Rastrovací elektronový mikroskop (SEM)

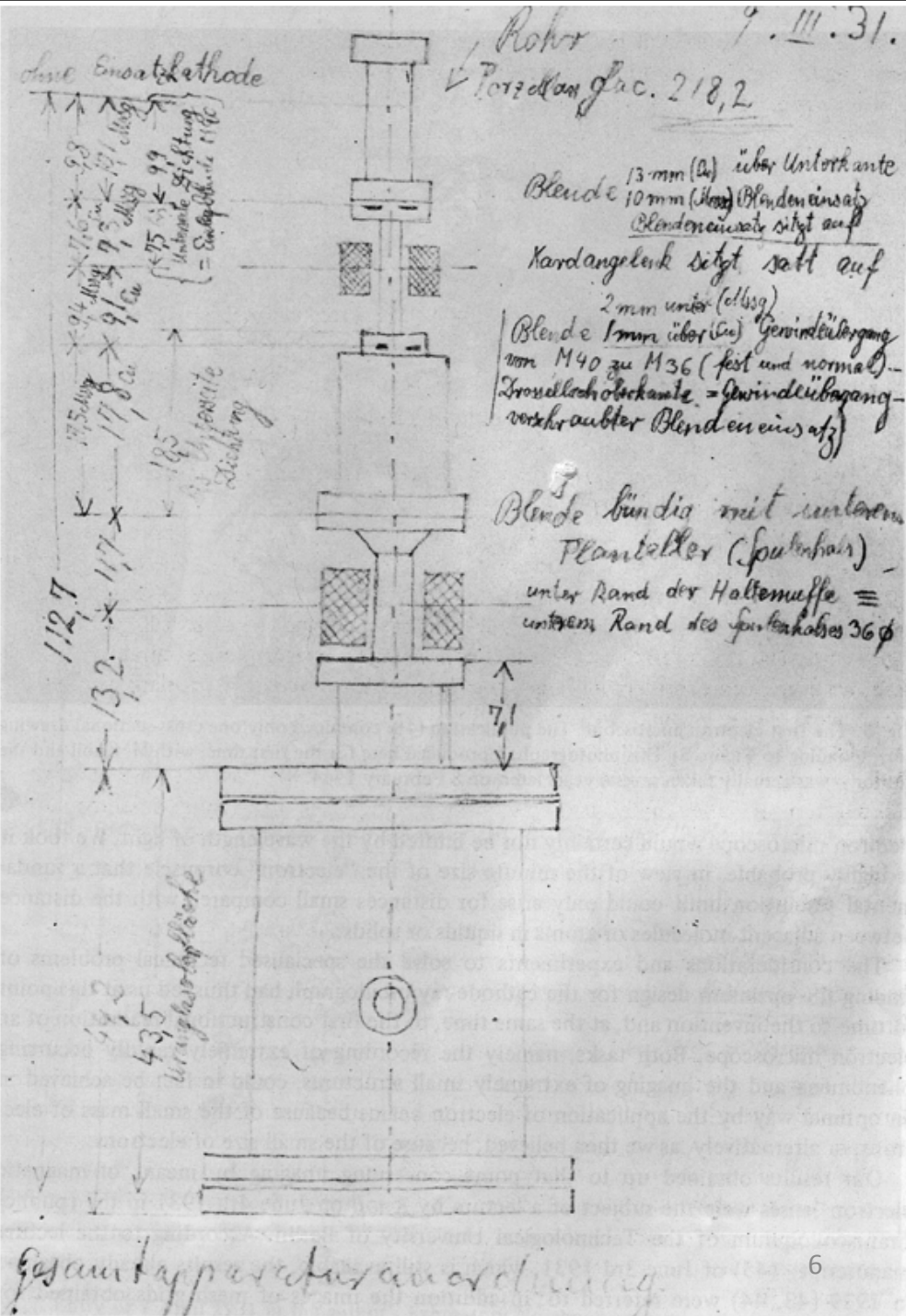
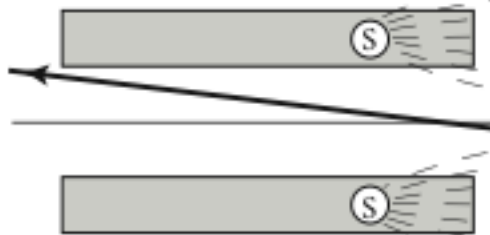

Povrch

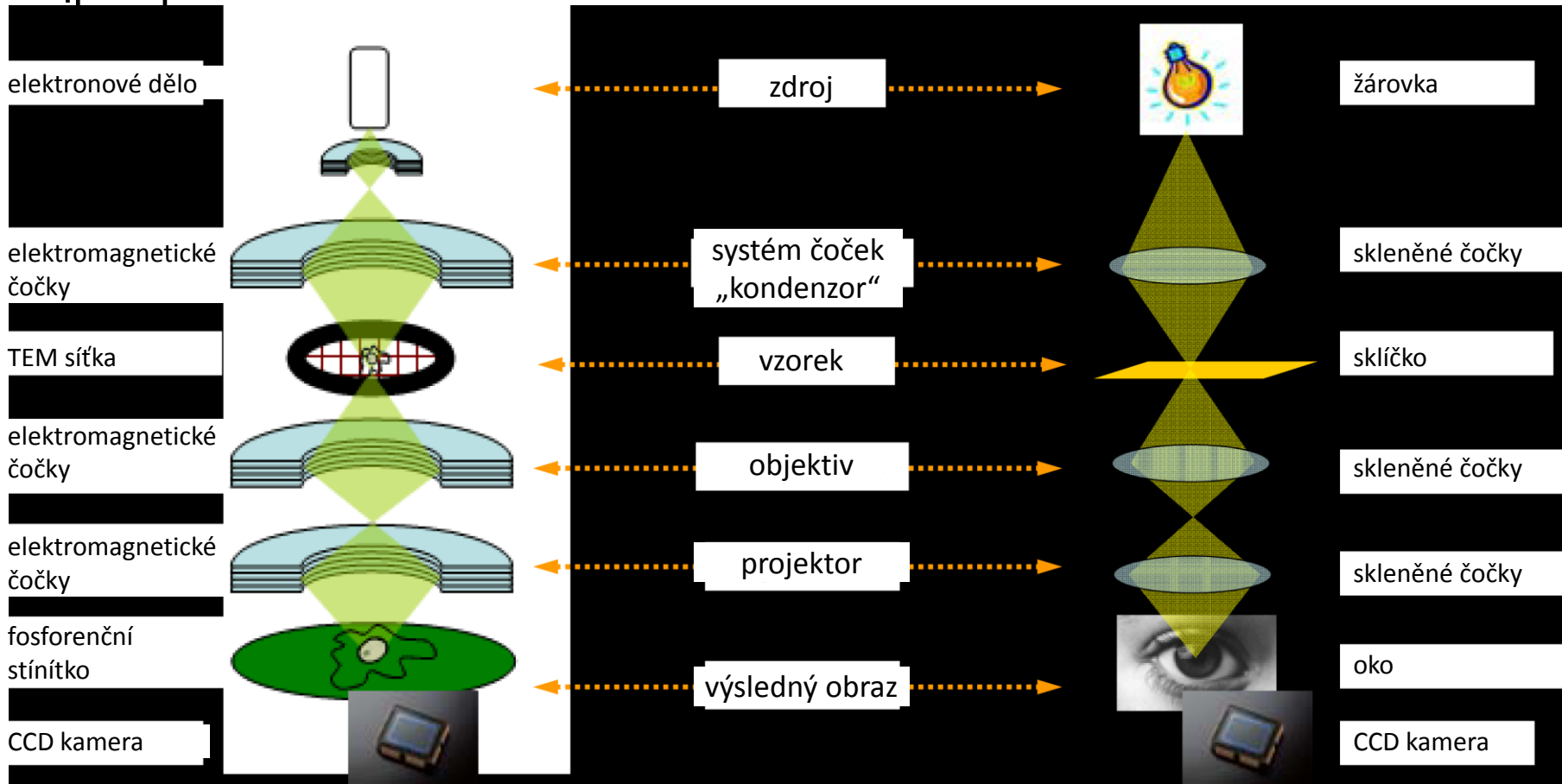
- 1897: John Joseph Thomson –
- 1924: Louis de Broglie zavedl v pohybuující se částice má vlnové
- 1926: Heisenberg
- elektronický
- 1931: Max Knoll (TEM)
- 1934: L. Reimer (TEM: sun)
- 1937: Manfred von Ardenne (SEM)
- 1939: Siegfried Knoll (SEM)
- 1964: (Cambridge Instruments)
- 1986: Ernst Ruska získal Nobelovu cenu za rastrovací tunel
- H. Rohrerem za rastrovací tunel
- 1990: Harald Rose popsal hexamer
- 2003: Aberačně korigovaný HRTEM
- ...

$$\lambda = \frac{h}{mv}$$

prozařovací elektronový mikroskop (TEM)

světelný

rastrovací elektronový mikroskop (SEM)

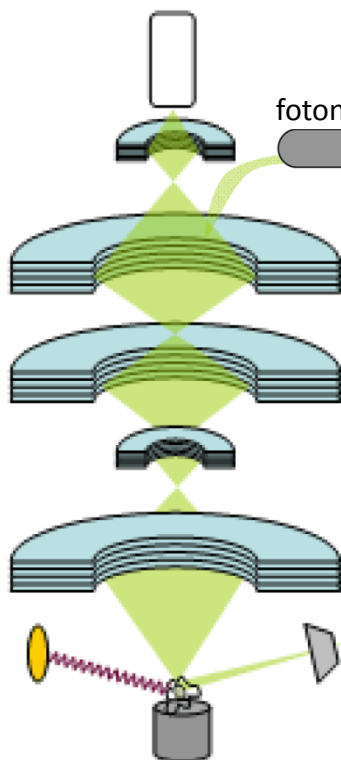
elektronové dělo

elektromagnetické
čočky

elektromagnetické
čočky

elektromagnetické
čočky

detektory
elektronů,
světla

fotonásobič

zdroj

detektor

systém čoček
„kondenzor“

rastrovací systém

objektiv

vzorek

konfok. rastr. laser.

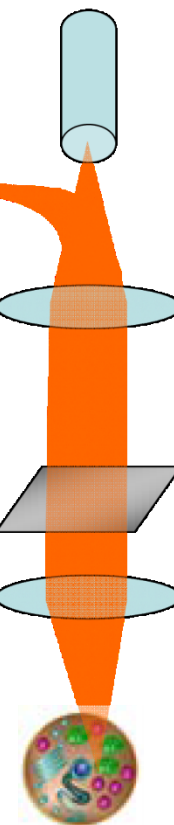
laser

skleněné
čočky

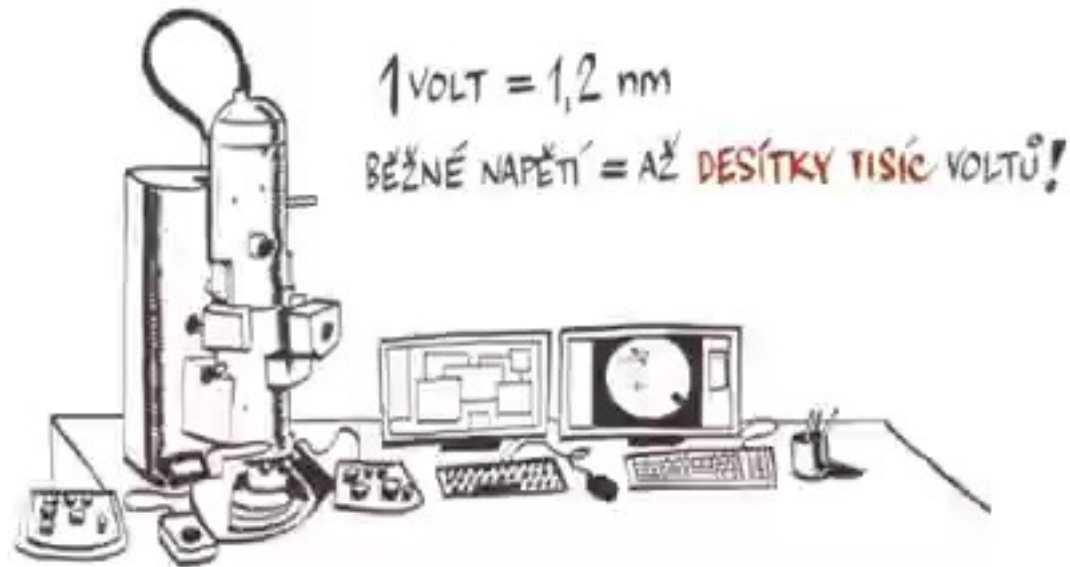
zrcadlo

skleněné
čočky

fotonásobič

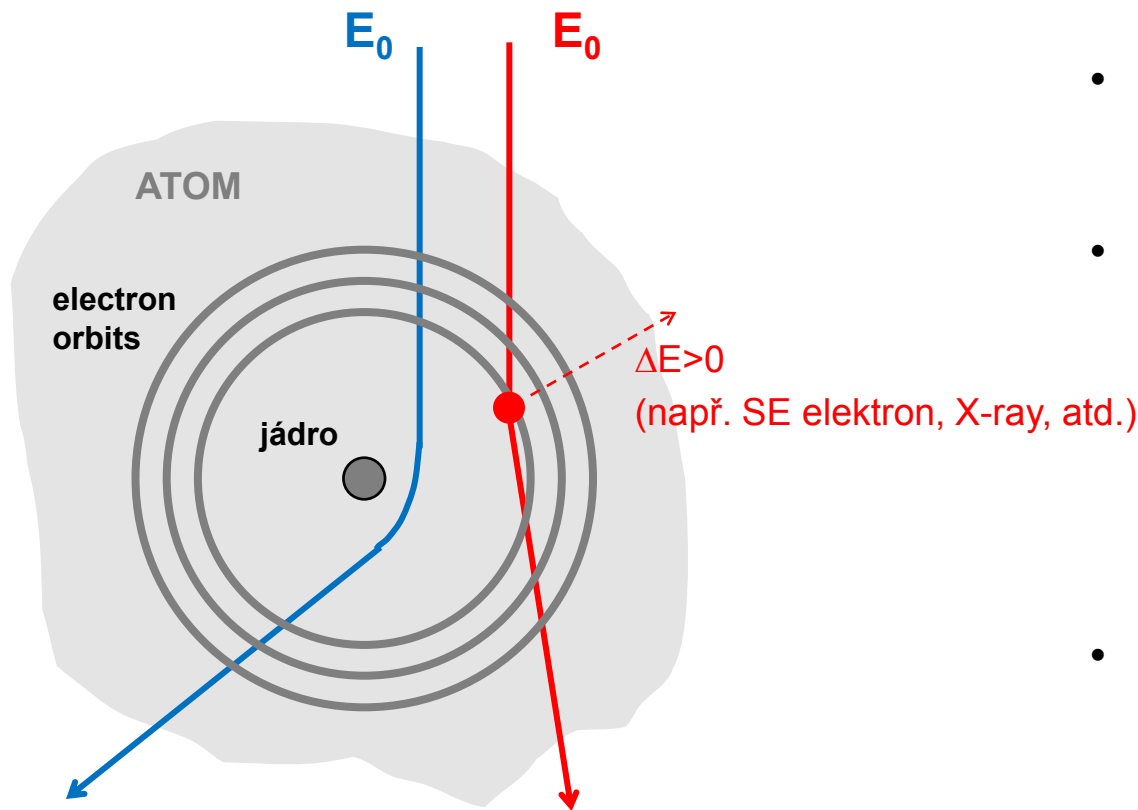

ELEKTRONOVÝ MIKROSKOP

- Část videa z cyklu [NEZkreslená věda](#), na němž se podíleli kolegové z ÚPT. Plná verze zde: <https://youtu.be/2vYquoVWLqQ>
- Nyní prosím „trpaslíky“ zaměňte za elektrony!

Jak elektrony interagují s látkou?

Pružný rozptyl

$$E_{el} = E_0$$

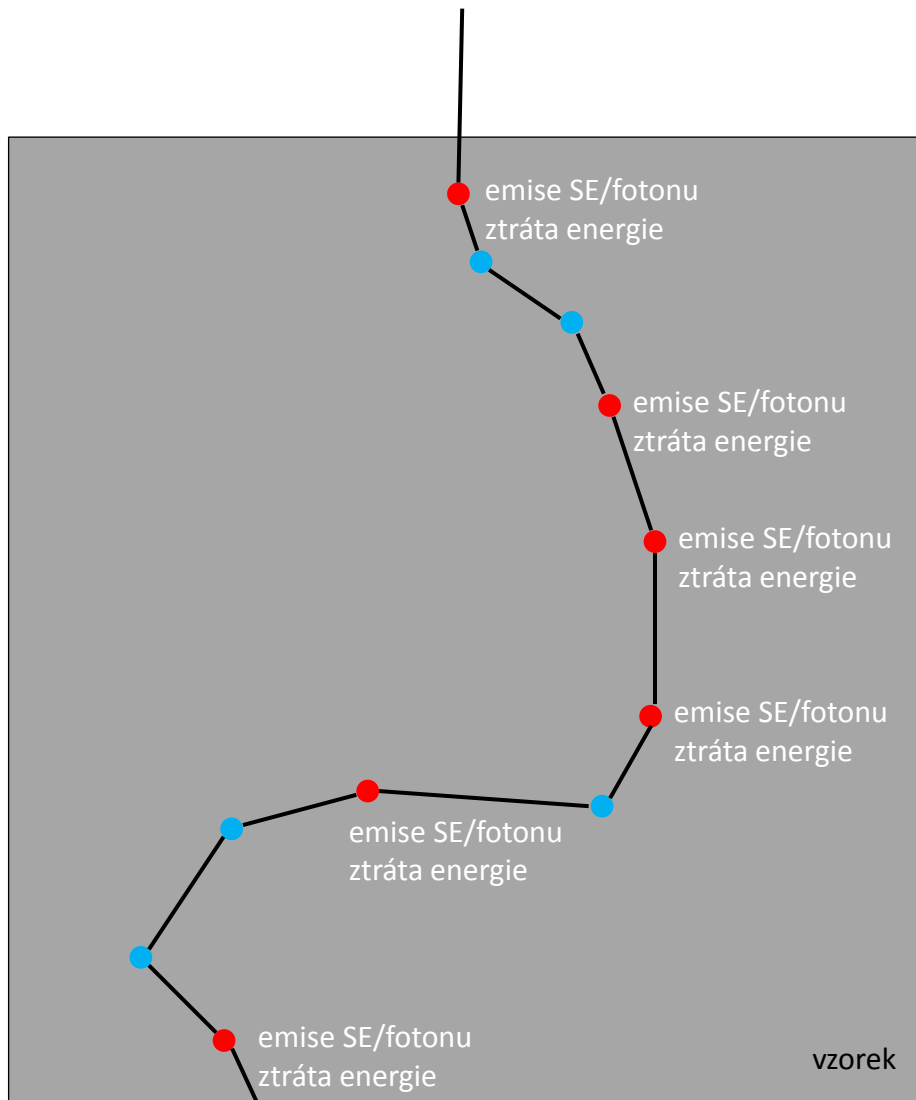
Nepružný rozptyl

$$E_{in} = E_0 - \Delta E$$

$$\langle \Theta_{el} \rangle \gg \langle \Theta_{in} \rangle$$

- Nerozptýlené elektrony, tj. žádná kolize (není znázorněno na obrázku)
- Pružný rozptyl na jádrech atomu látky
  - primární elektron mění jen směr pohybu o úhel Θ_{el}
  - často zpětně odražené elektrony
- Nepružný rozptyl
  - primární elektron mění mírně směr pohybu o úhel Θ_{in} a ztrácí část energie ΔE
  - emise záření, sekundárního elektronu, ...

Obvykle dochází k násobnému rozptylu!

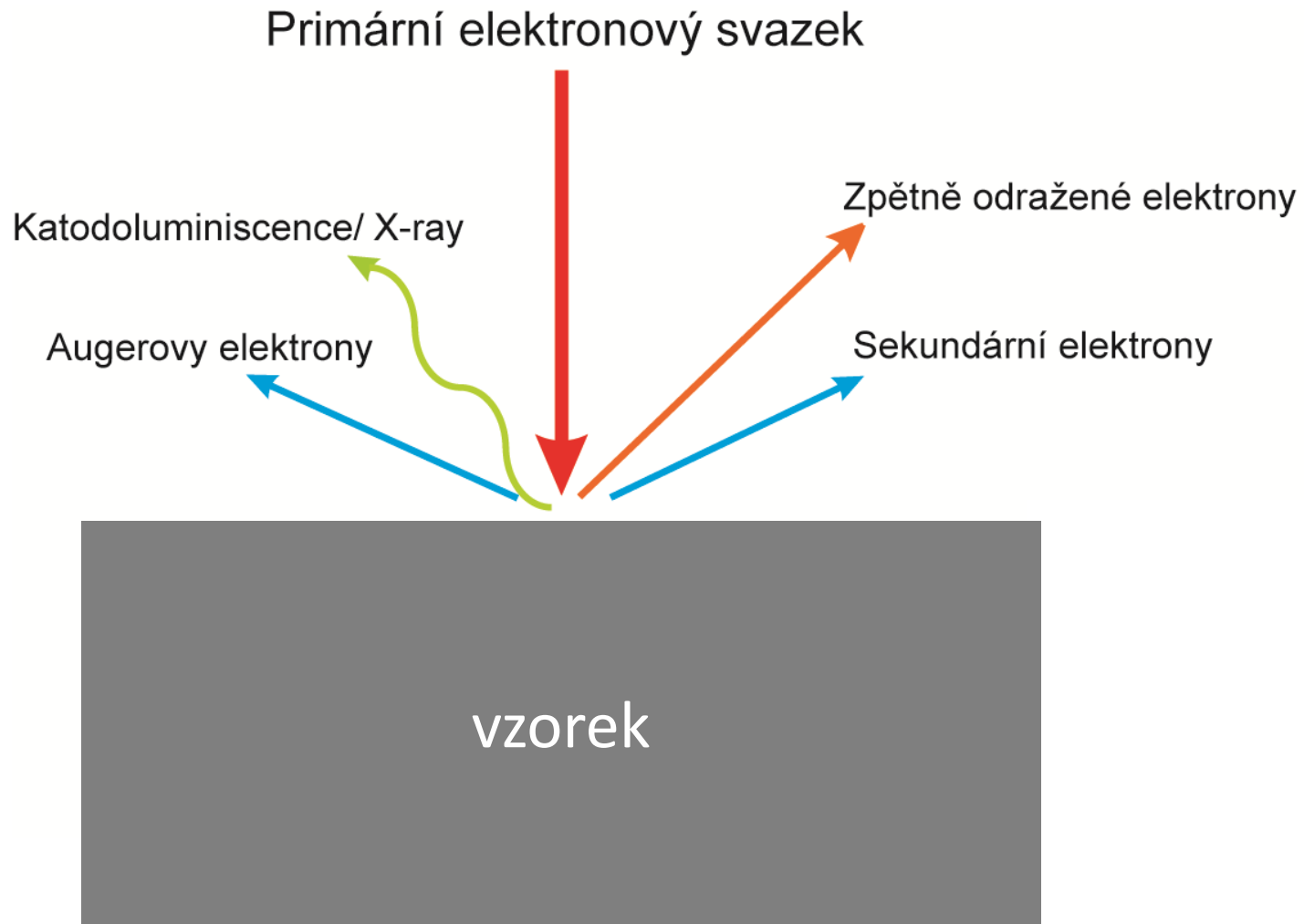

- Příklad dráhy elektronu vstupujícího do vzorku
- V závislosti na materiálu vzorku a energii elektronu dochází k rozptylu
- Primární elektron se může „odrazit“ zpět nad vzorek (zpětně odražený)
- Sekundární elektrony (SE) mají velmi malou energii a tudíž jen ty u povrchu se dostanou ze vzorku ven
- Vlivem ztráty energie během nepružných rozptylů primární elektron může být ve vzorku absorbován (tzv. elektronový dolet)

● nepružný rozptyl

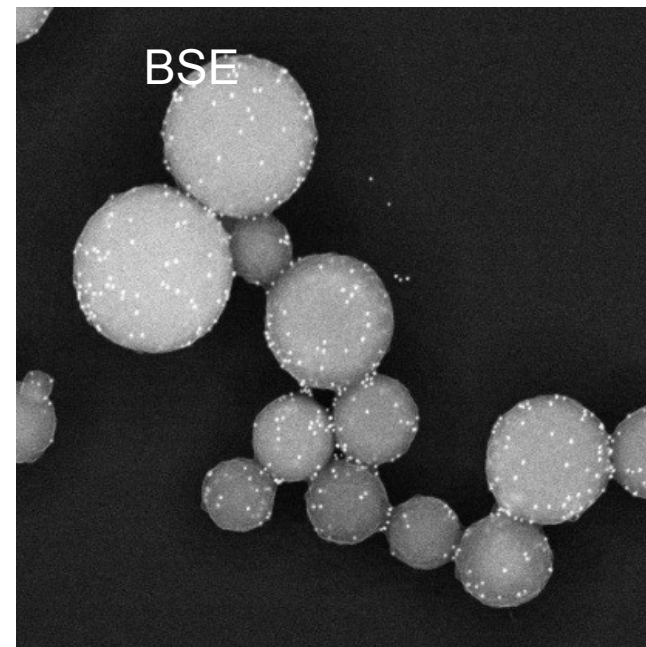
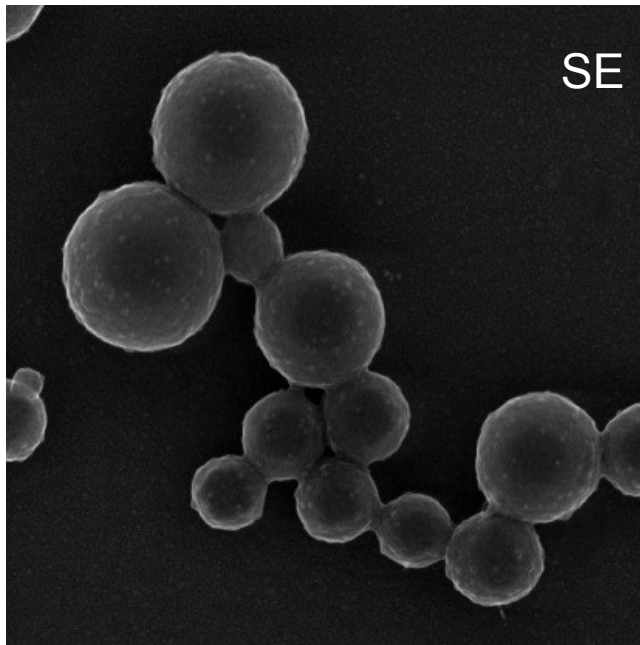
● pružný rozptyl

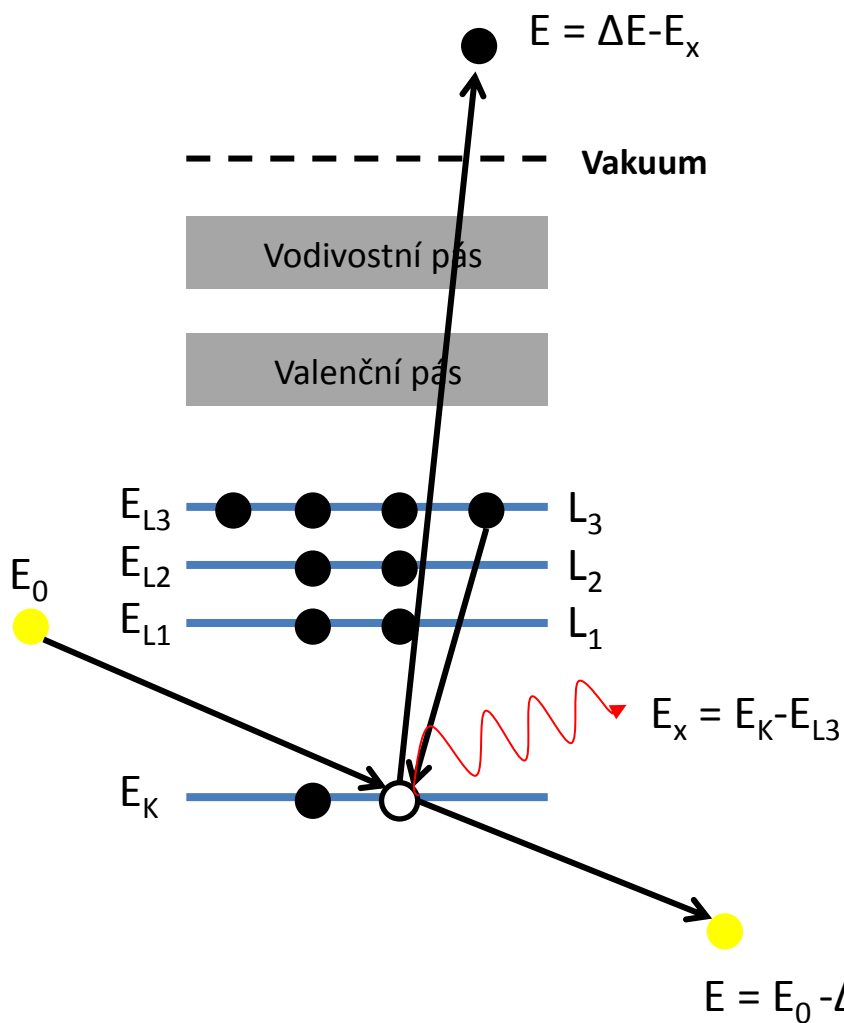
- Imunoznačení povrchových proteinů (kaučukové nanočástice izolované z *Taraxacu*)

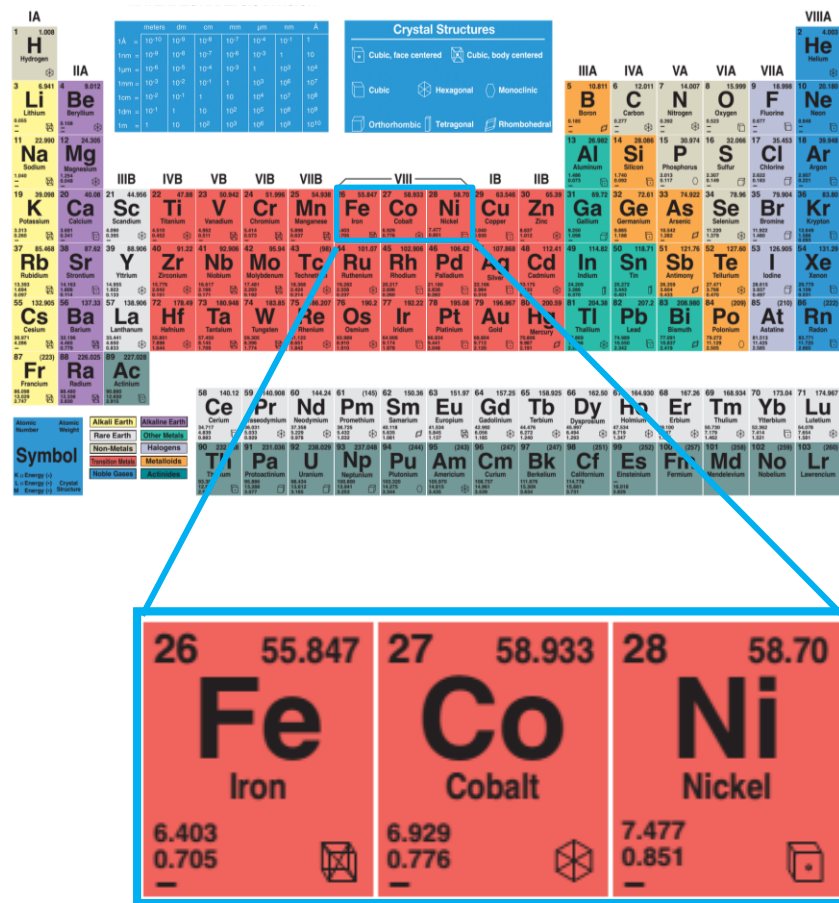
SE= sekundární e., informace o povrchu vzorku

BSE= zpětně odražené e., díky cílenému imunoznačení (nanočástice zlata vázané na imunoglobulin) možnost identifikace specifických částí vzorků-> Au poskytuje jiný signál než C

Charakteristické rentgenové záření

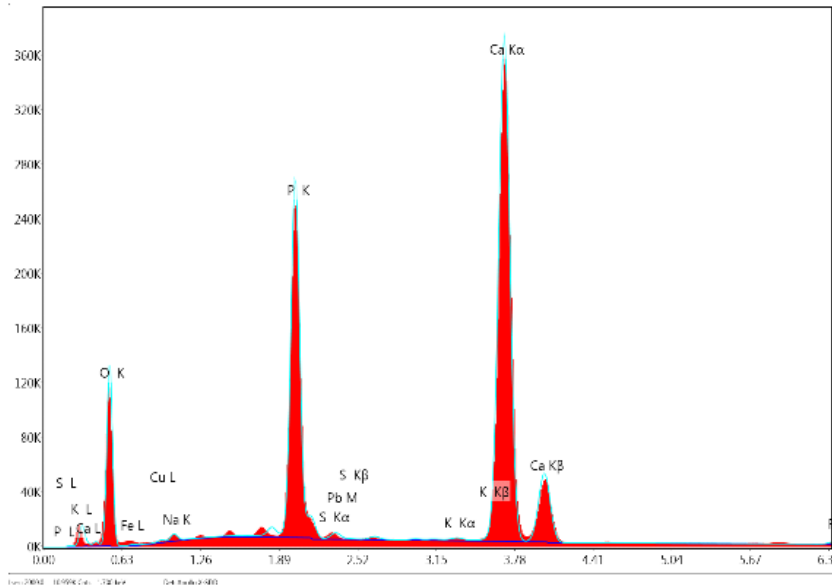

Hodnoty pro jednotlivé prvky jsou známe

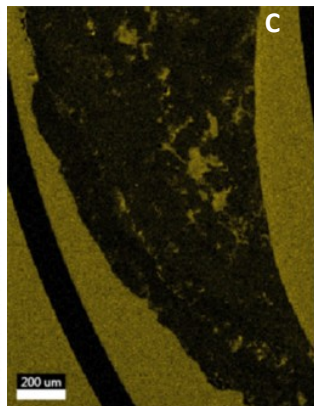
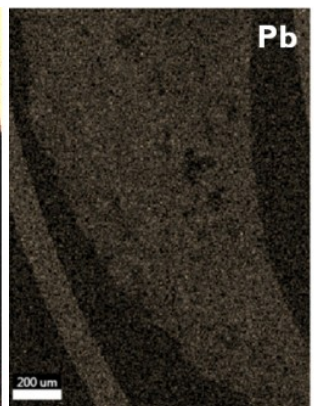
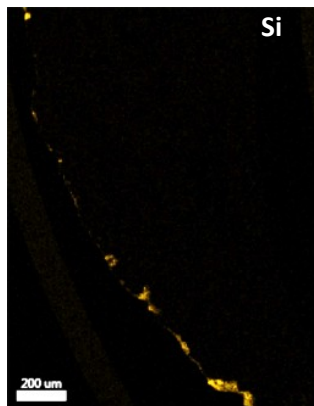
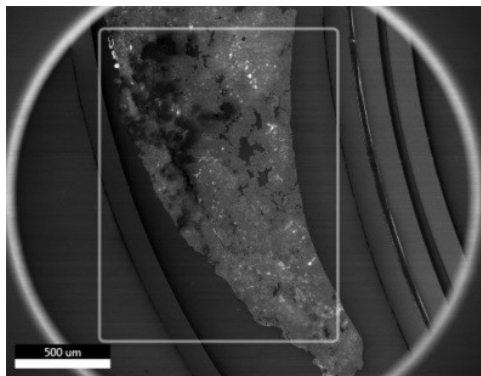
Energie je charakteristická pro daný prvek

Spektrum zaznamenané z oblasti nebo bodu = všechny prvky v jednom místě

Element	Wt %	Atomic %	Error %	Net Int.	Net Error %
O K	42.04	63.00	9.71	368.04	0.13
Na K	0.60	0.63	9.20	15.80	1.28
P K	15.20	11.76	2.79	1119.15	0.08
S K	0.06	0.04	10.32	3.98	7.24
Pb M	0.57	0.07	5.27	17.70	2.23
K K	0.13	0.08	7.62	8.86	5.97
Ca K	39.54	23.65	1.53	2026.68	0.05
Fe K	1.44	0.62	2.70	33.46	1.04
Cu K	0.42	0.16	6.01	6.04	4.37

Barevná reprezentace vybraných prvků ve vzorku = jeden prvek na všech místech

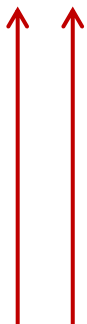
Povrch vzorku

- Sekundární elektrony

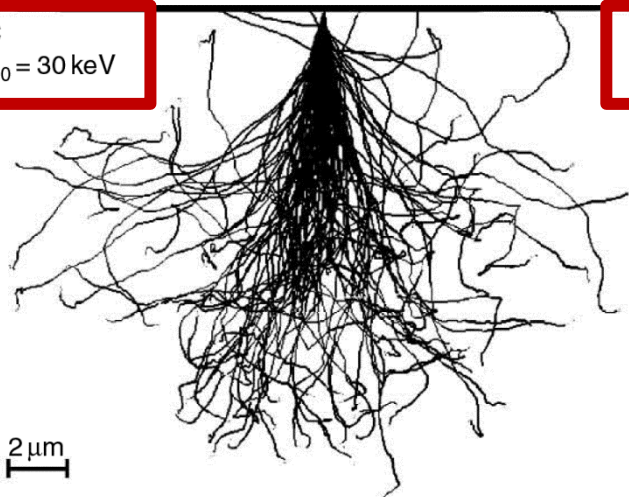
Složení vzorku

- Zpětně odražené elektrony
- Augerovy elektrony
- Katodoluminiscence
- Charakteristické rentgenové záření

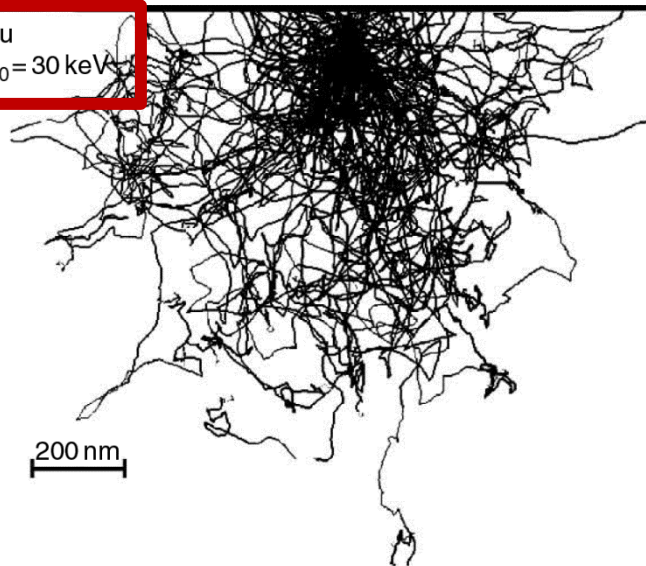
Interakční objem
Energie elektronů

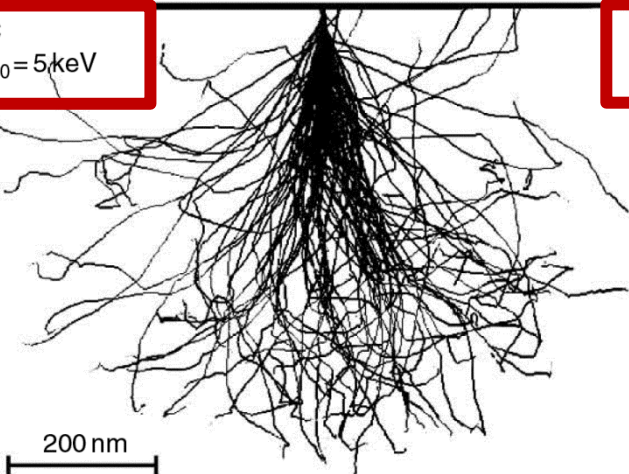
C
 $E_0 = 30 \text{ keV}$

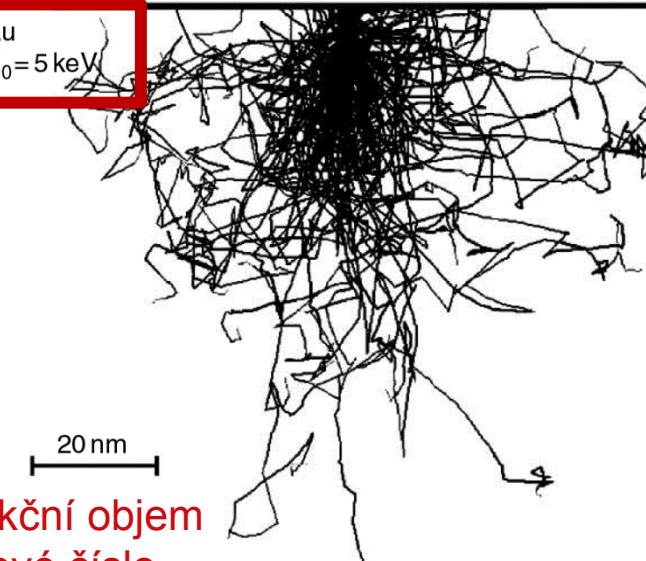
Au
 $E_0 = 30 \text{ keV}$

C
 $E_0 = 5 \text{ keV}$

Au
 $E_0 = 5 \text{ keV}$

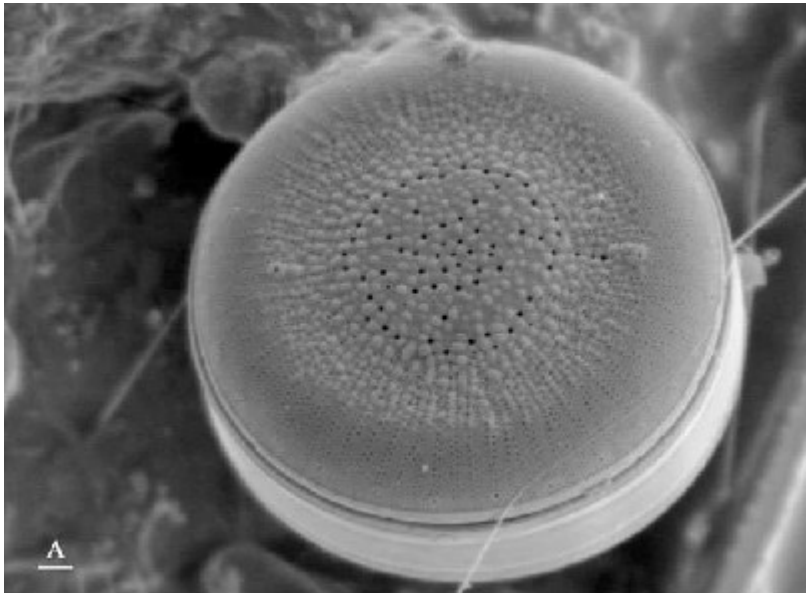

← Interakční objem
→ Atomové číslo

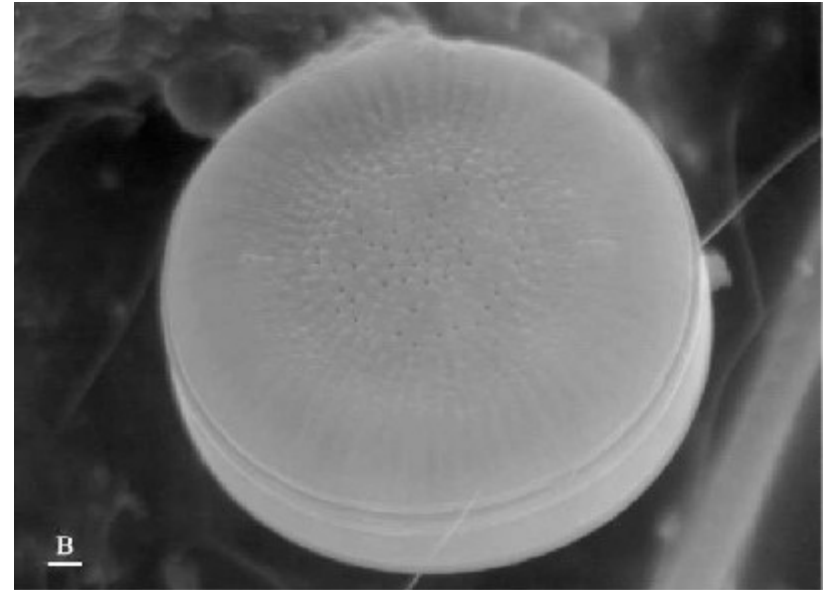

- Rozsivky (jednobuněčné fotosyntetizující organismy s dvojdílnou křemičitou schránkou, hnědé řasy)

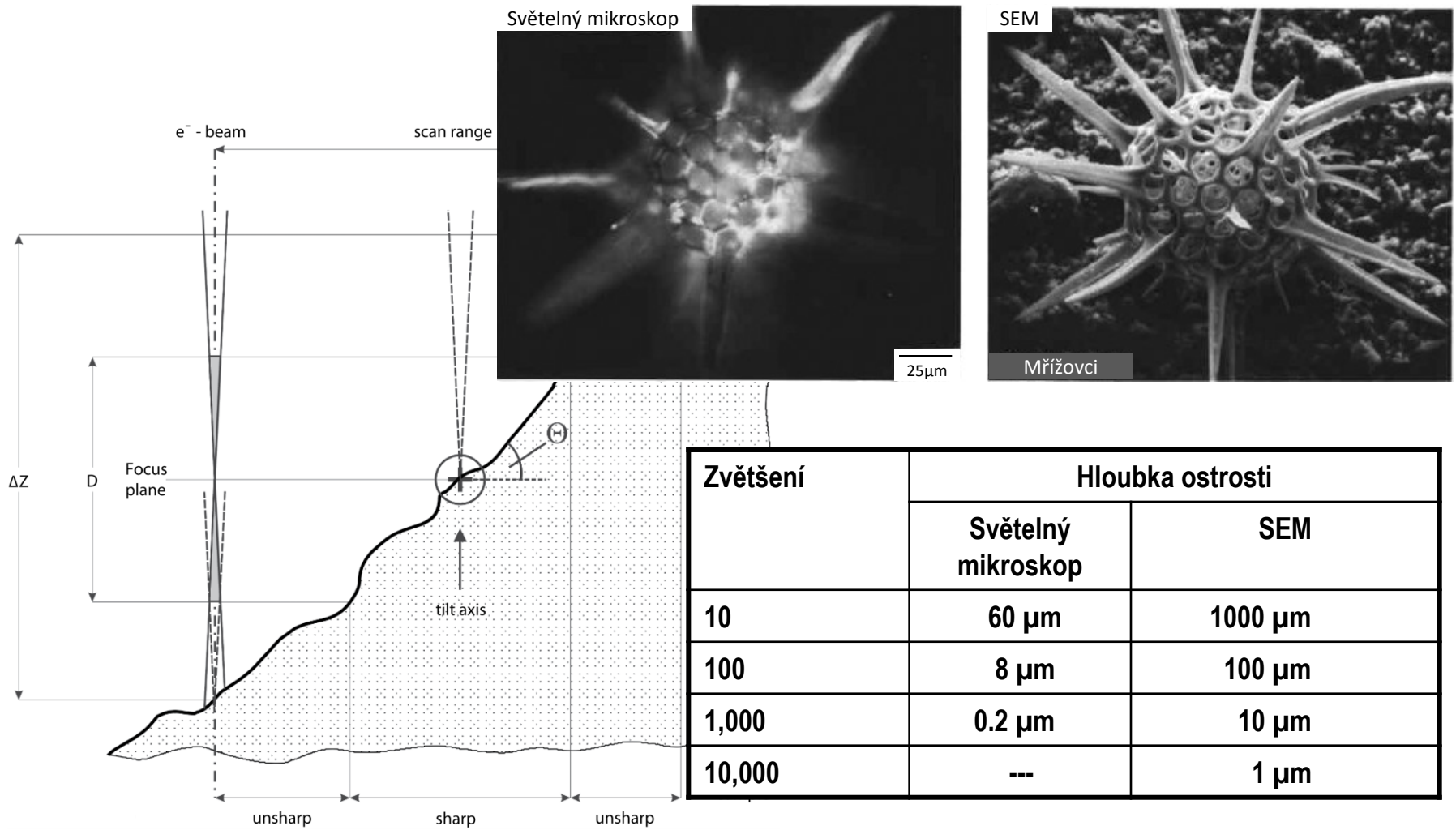
5 kV

20 kV

Měřítka: 1 μ m

1. Princip SEM
- 2. Příprava biologických vzorků pro SEM**
3. Vybrané aplikace SEM
4. Speciální techniky SEM

Čerstvý vzorek

Vzorek vysušený na vzduchu

„Chemická“ příprava

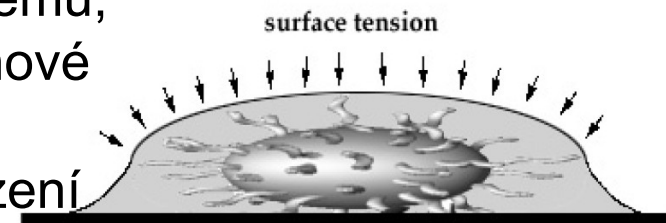
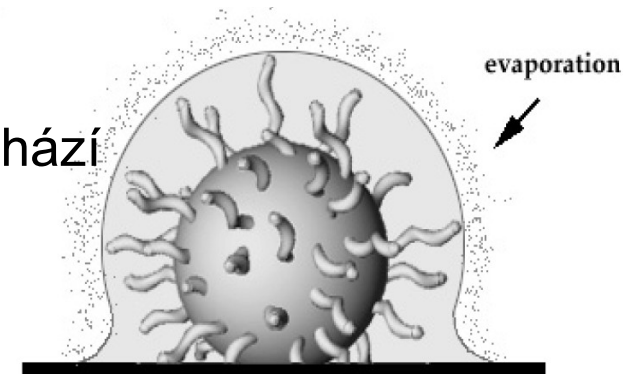

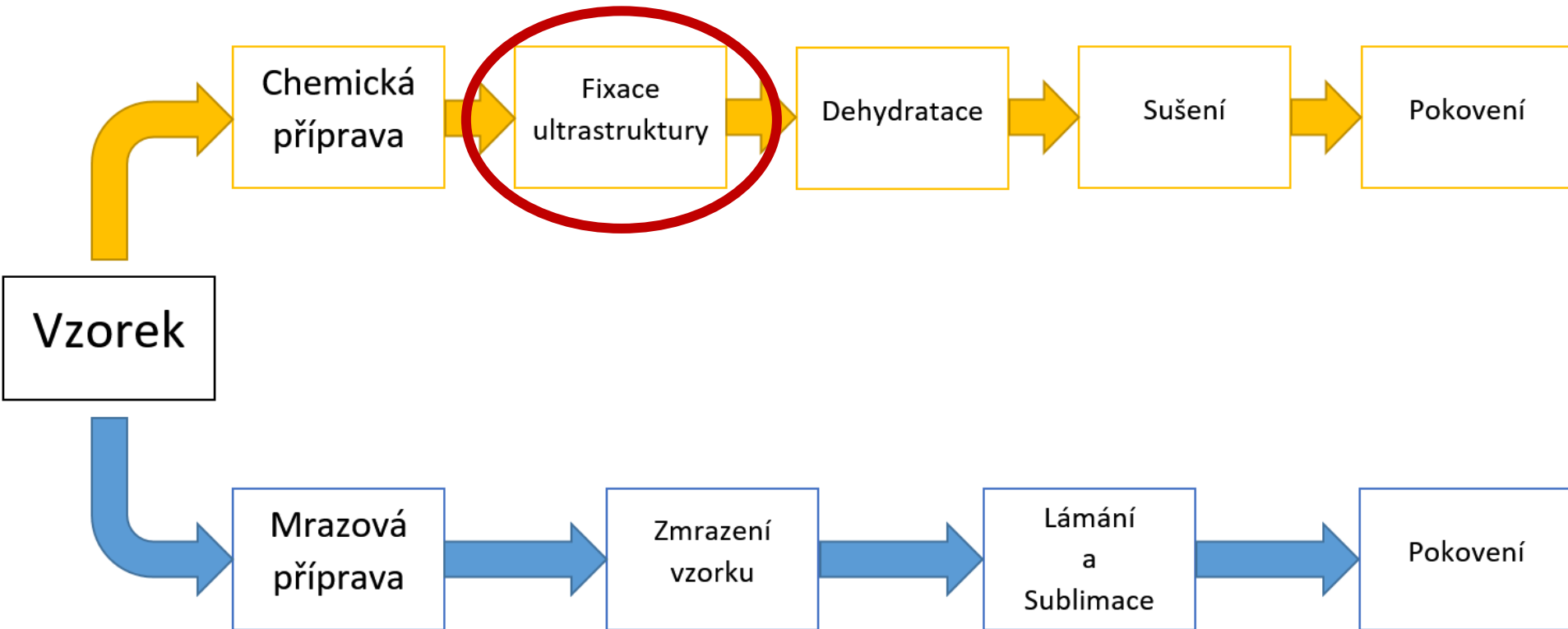
„Kryo“ příprava

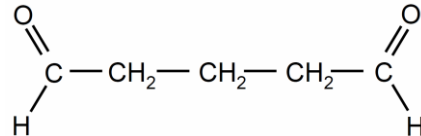
Dva hlavní problémy biologických vzorků pro jejich pozorování v SEM:

- **jsou nevodivé** (nedostatečně odvádí náboj)
  - Řešení: pokovení vzorku, použití nižší energie primárních elektronů, vyššího tlaku v komoře vzorku
- **obsahují vodu** (vložením vzorku do vakua dochází k intenzivnímu odpařování těkavých složek)
  - malý obsah těkavých složek (změny vzorku nemusí být pozorovány)
  - velký obsah těkavých složek (změny objemu, reliéfu povrchu, zborcení původní povrchové struktury)
  - Řešení: speciální příprava vzorku, zmrazení vzorku, 100% vlhkost v komoře mikroskopu

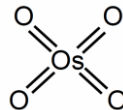

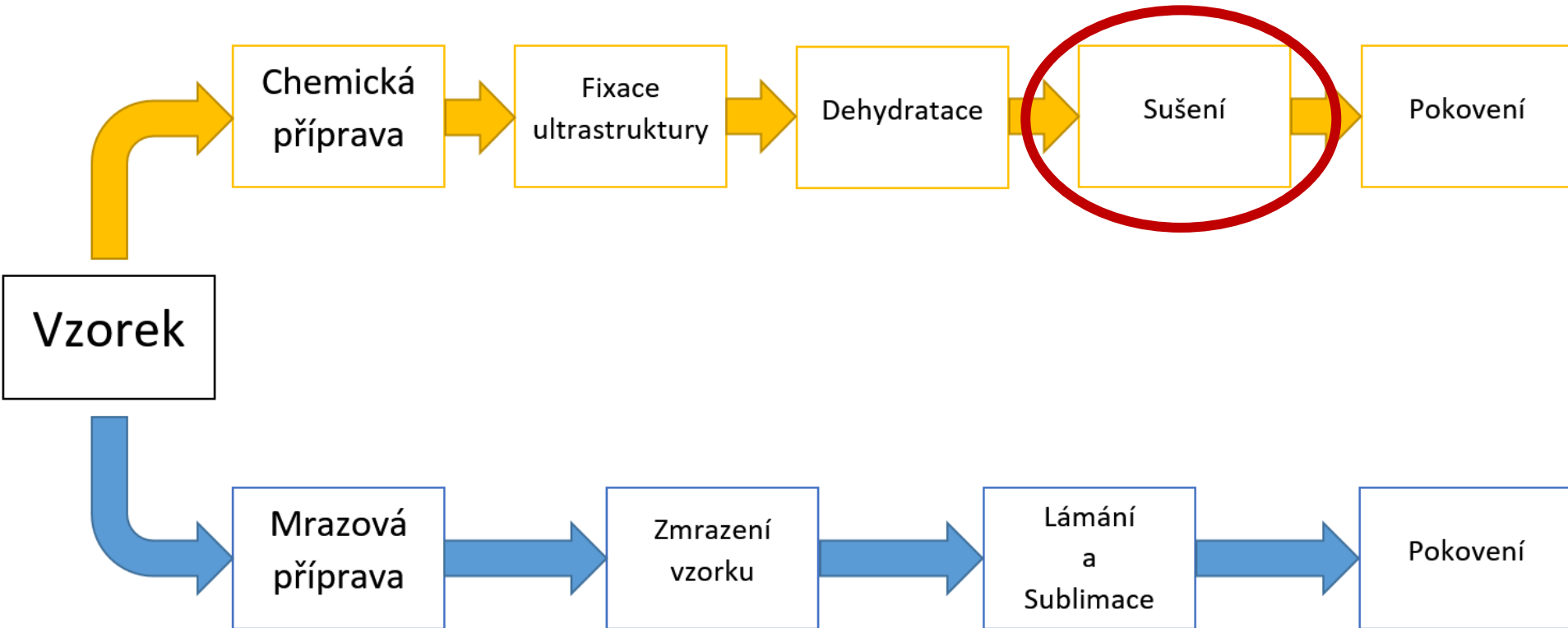
- Aldehydy: Glutaraldehyd (1-4%)

- obsahuje dvě aldehydické skupiny, díky kterým je schopen se zároveň vázat ke dvěma funkčním skupinám a tak vytvářet můstky, např. mezi dvěma bílkovinnými molekulami
  - reaguje převážně s peptidy a bílkovinami
- Oxid osmičelý (1%)

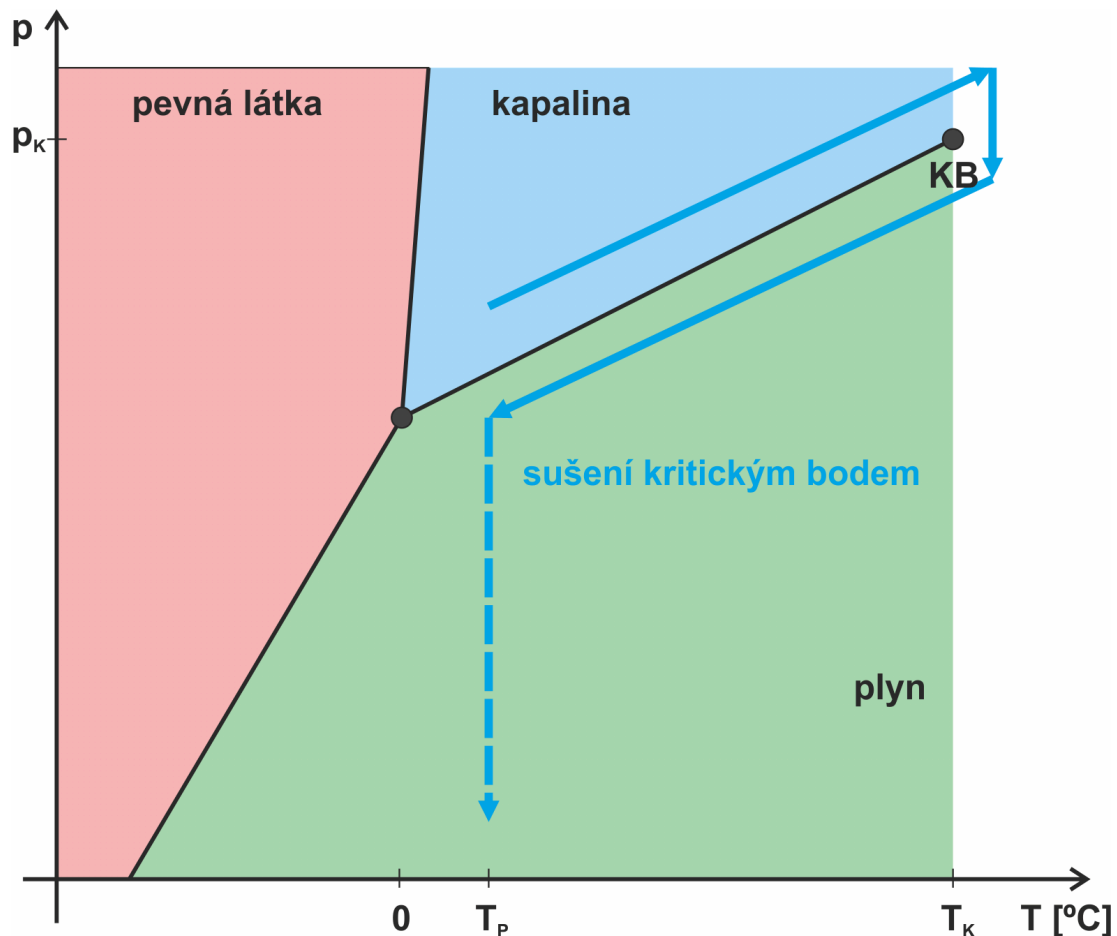

- reaguje s α -aminokyselinami, s dvojnými vazbami olefinových uhlovodíků a mastných kyselin
- fixuje lipidy, membrány
- zpravidla se používá jako sekundární fixační činidlo

Sušení vzorku metodou kritického bodu

- V KB mizí fázové rozhraní => struktura vzorku není při sušení poškozena povrchovým napětím kapaliny
- Nutnost dehydratace etanolovou nebo acetonovou řadou
- Nahrazení organického rozpouštědla kapalným CO₂
- Postupné zvyšování teploty v komoře až do kritického bodu => Nulové povrchové napětí
- Převodění CO₂ na plyn => vysušený vzorek

	$T_{\text{kritická}}$	$p_{\text{kritický}}$
voda	374°C	218 bar
oxid uhličitý	31.5°C	73 bar

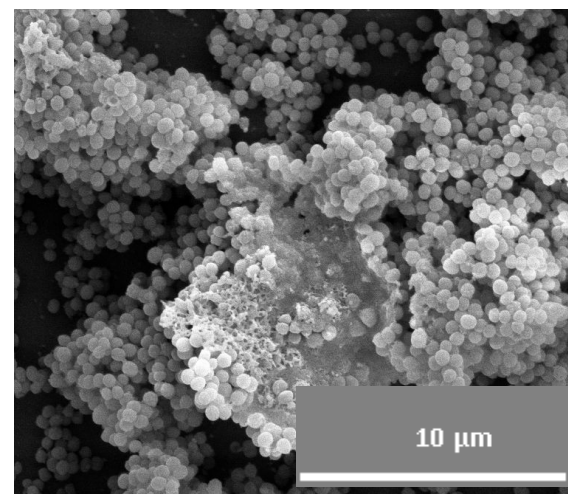
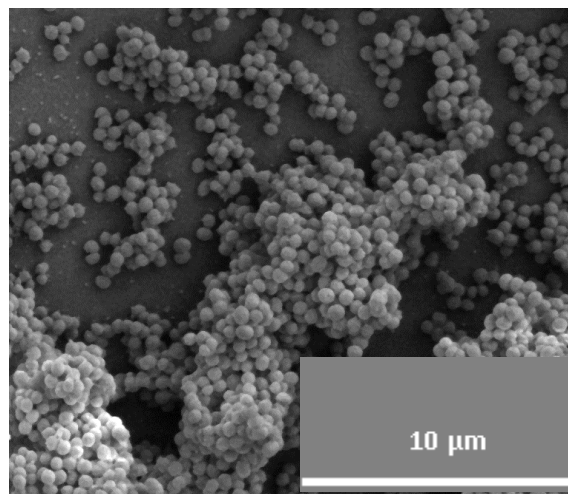
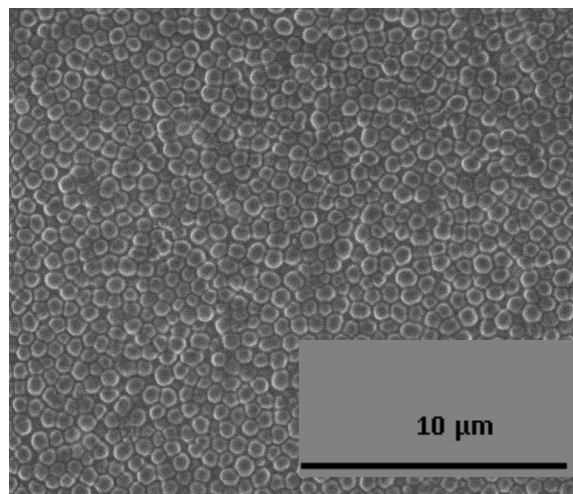

sušení na vzduchu

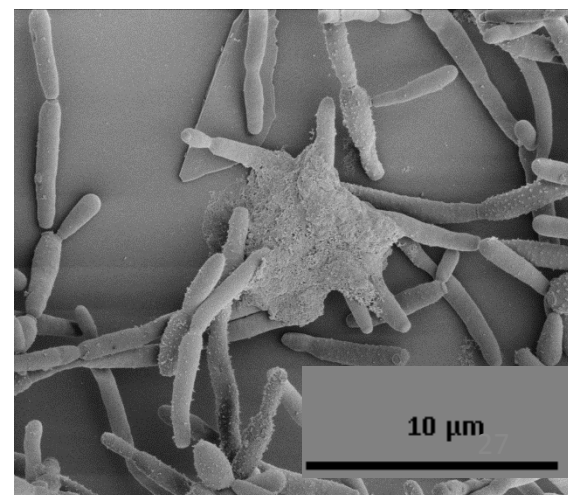
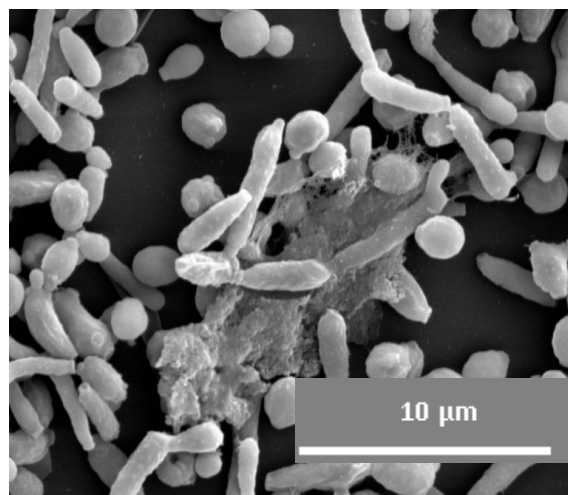
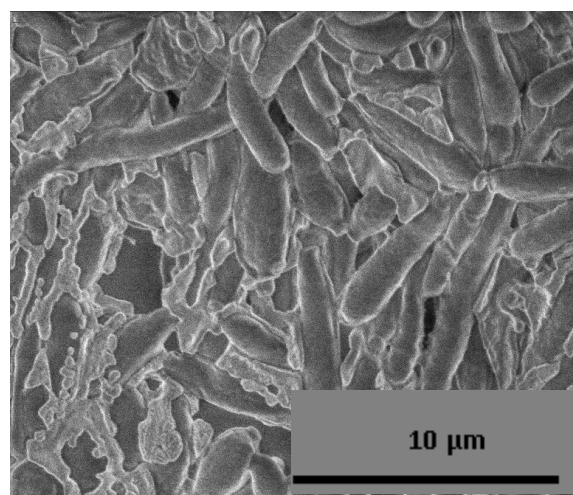
sušení pomocí kritického bodu

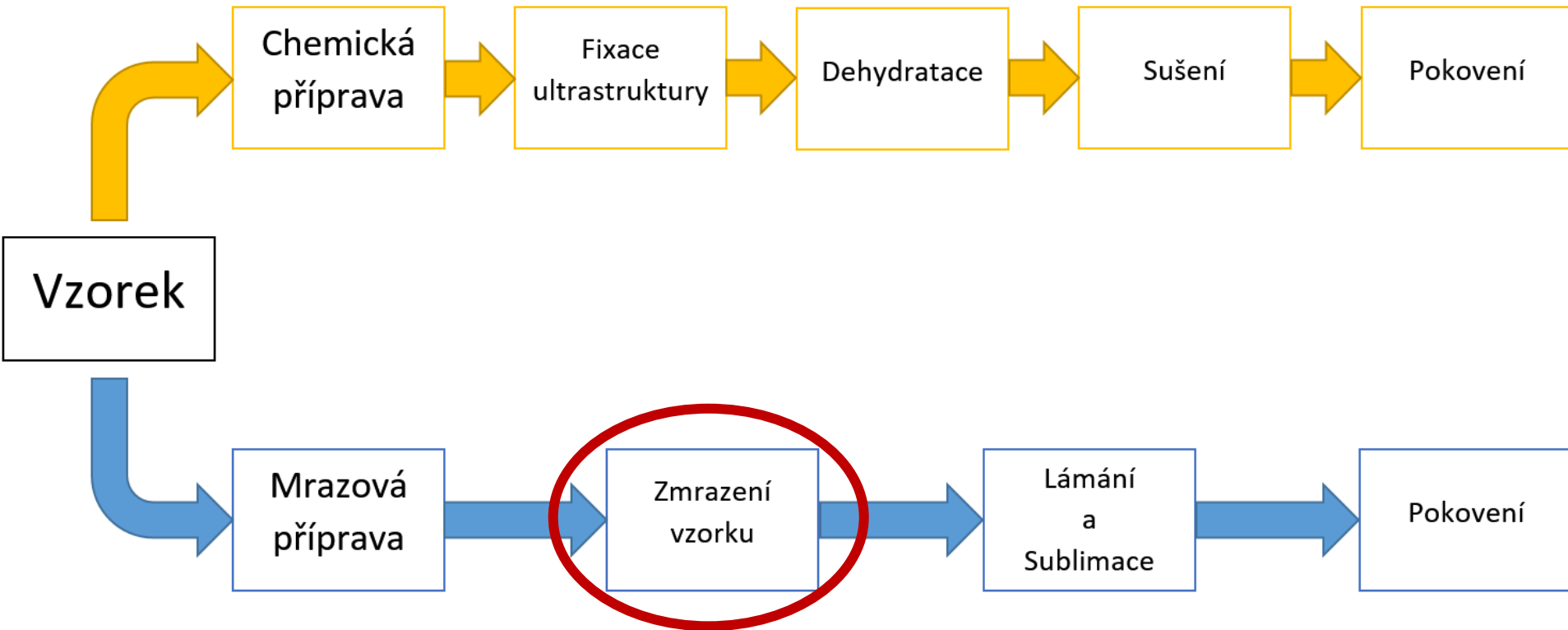
sušení v HMDS
(hexamethyldisilazane),
kapalině s nízkým
povrchovým napětím

Staphylococcus epidermidis

Candida parapsilosis

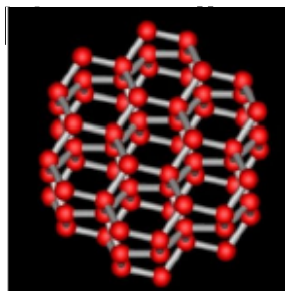

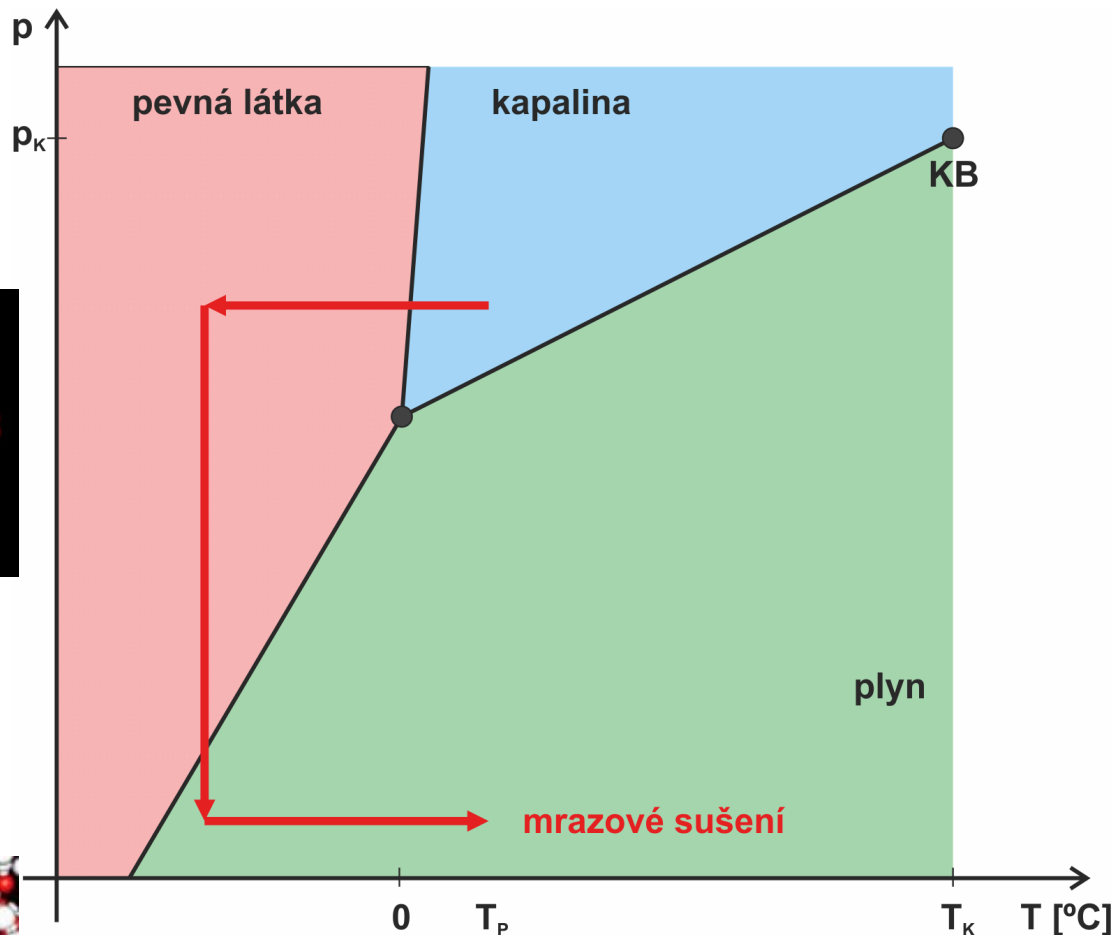
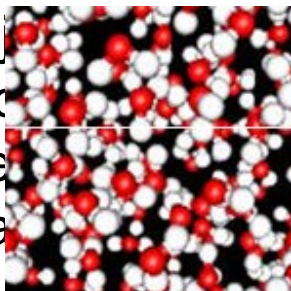
Mrazové metody (cryo)

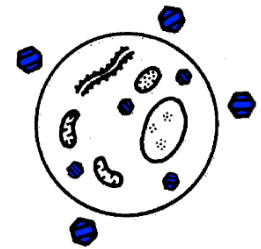
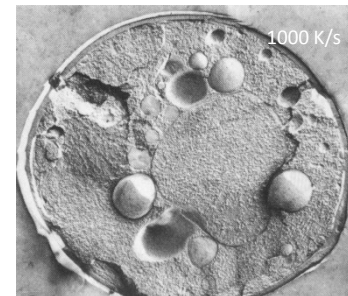
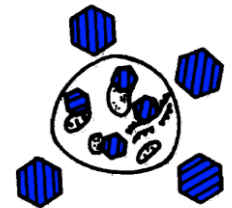
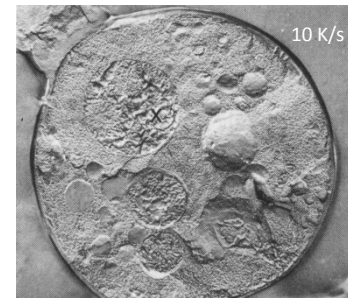
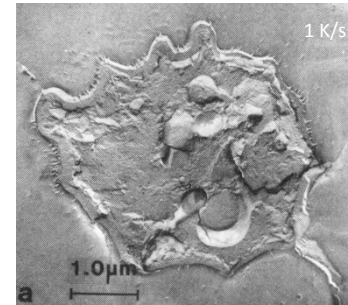
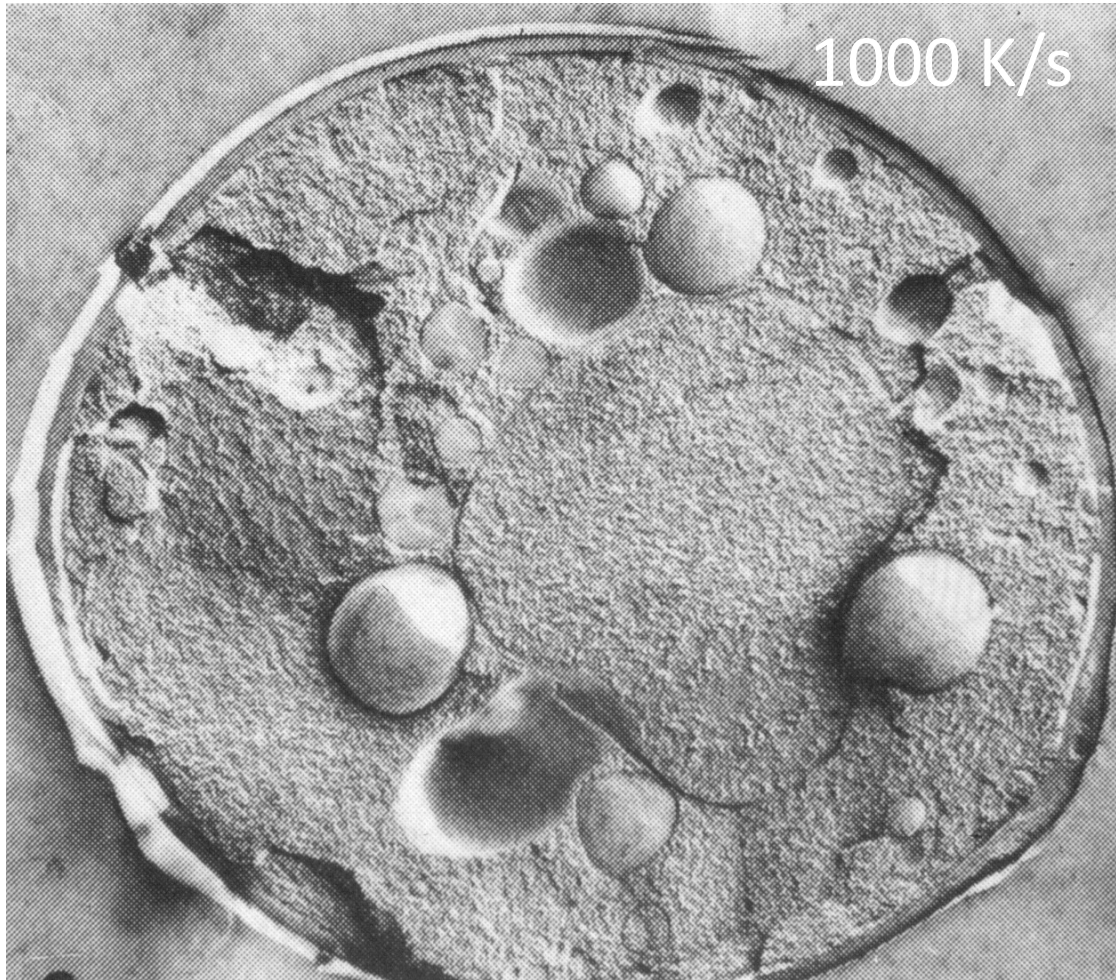
- Problém krystalizace ledu !
... krystalický led má nižší hustotu, větší objem než kapalná voda

- **Vitrifikace** (z lat. vitreum) transformace látky ve sklo
... vitrifikovaný led:

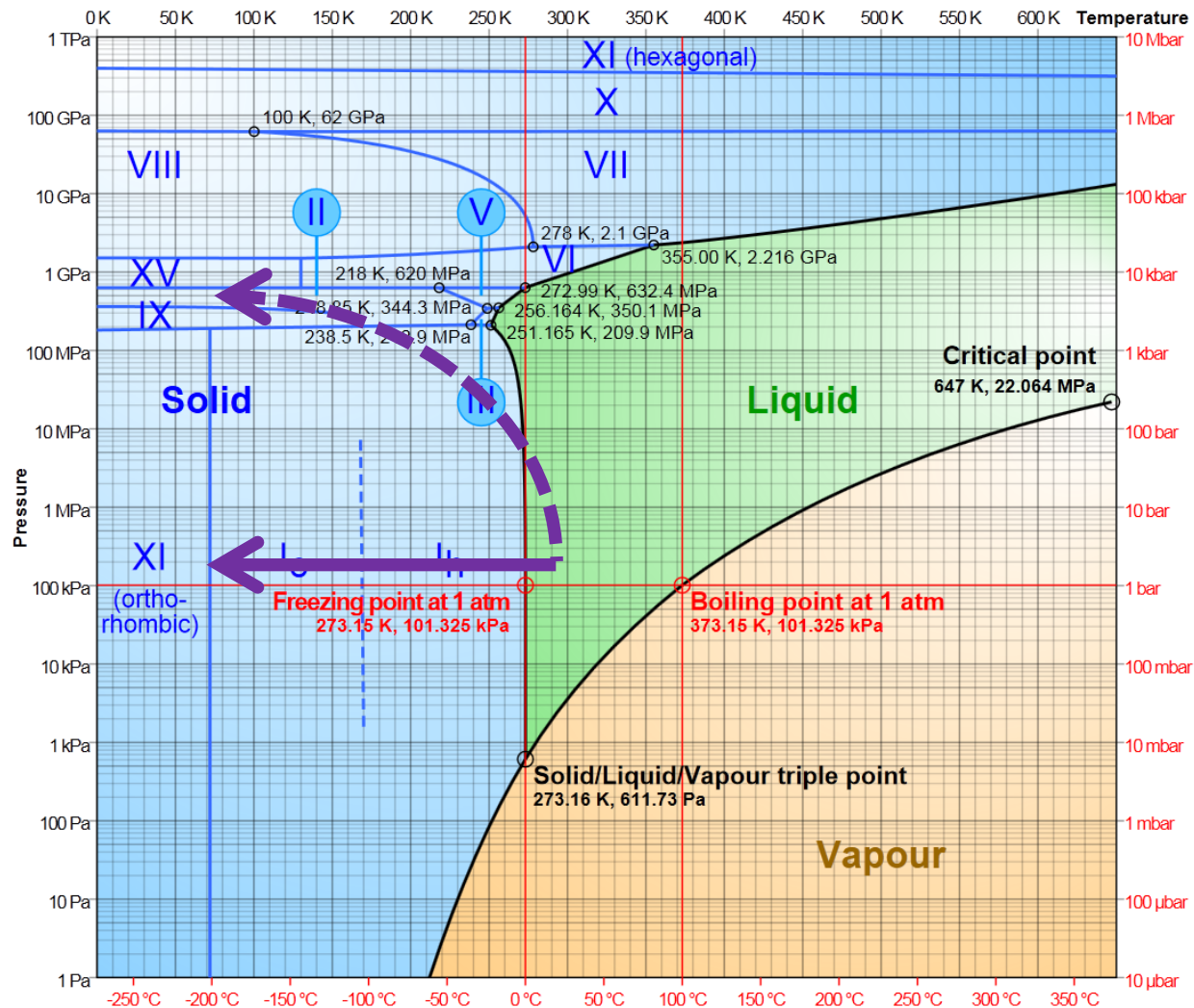
- má zhruba stejnou hustotu jako voda
- bez segregace rozpouštědla a rozpouštěných látek

Cílem je zamrazit vzorek tak, aby nedošlo ke krystalizaci ledu, která vede k destrukci ultrastruktury vzorku http://www1.lsbu.ac.uk/water/water_phase_diagram.html#intr2

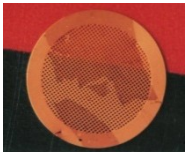
Cryo-fixace:

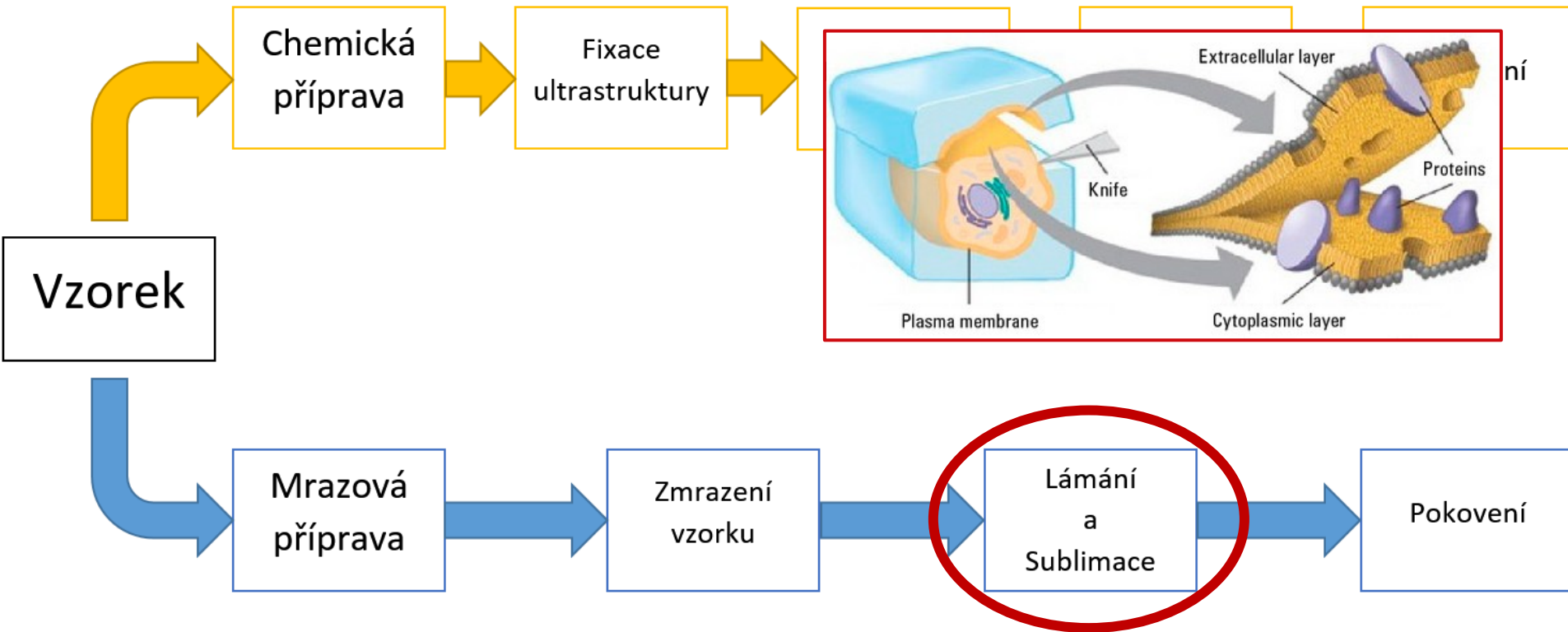
Rychlé ponoření do tekutého dusíku (propanu, etanu)

- Rychlé, levné, vhodné pro tenké vzorky – Leidenfrostův efekt

High pressure freezing (HPF):

- Rychlé, efektivní, vhodné pro většinu vzorků, velmi drahé

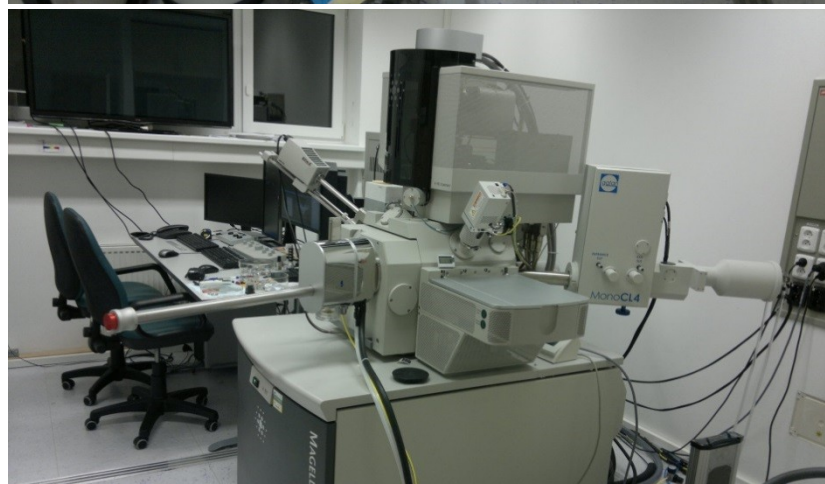

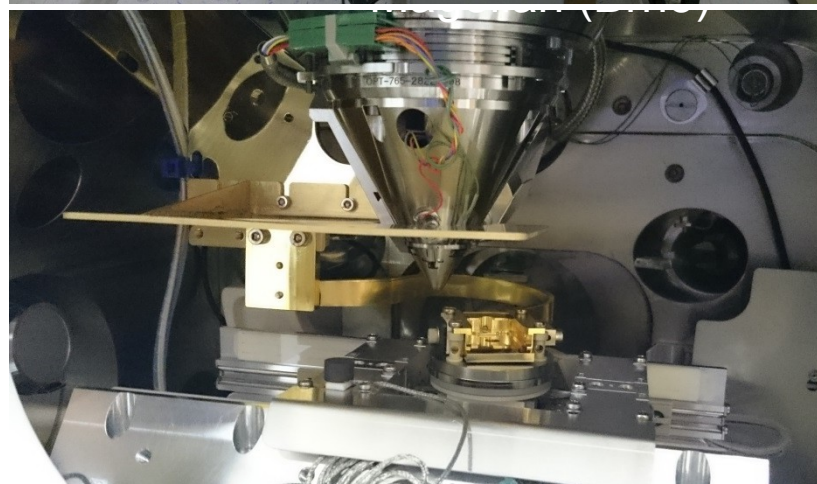
Loading station

Cryo-vakuová komora
ACE600 & VCT100

SEM Magellan 400L (FEI)
vybavený pro cryo-SEM

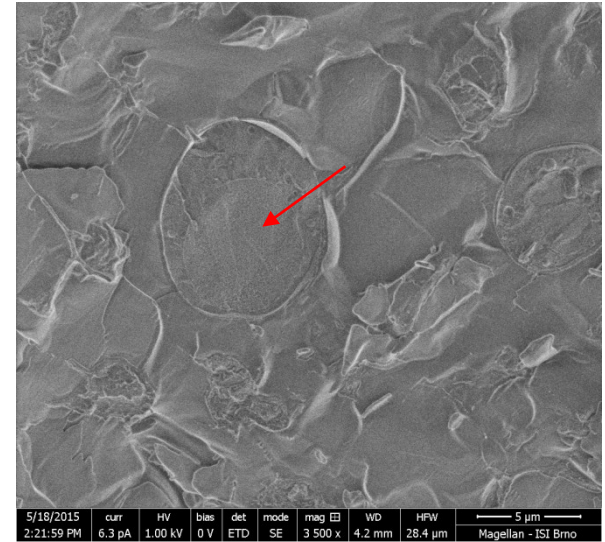
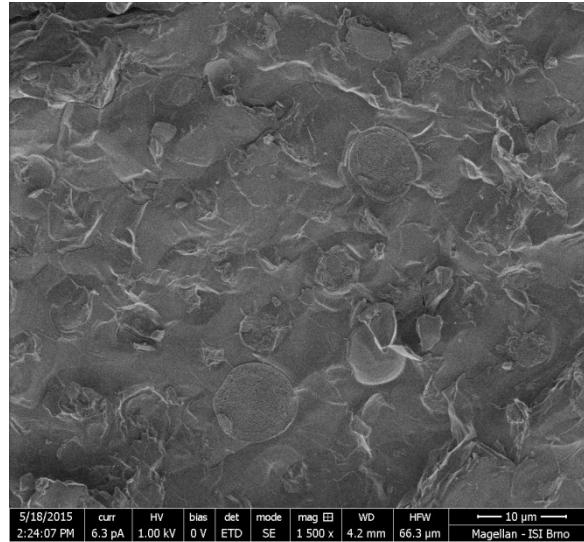

pohled do komory SEM
vybaveného cryo-stolkem

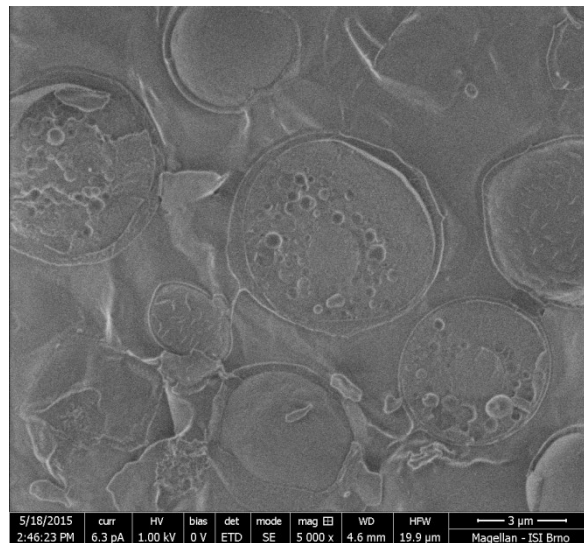

Kontrola

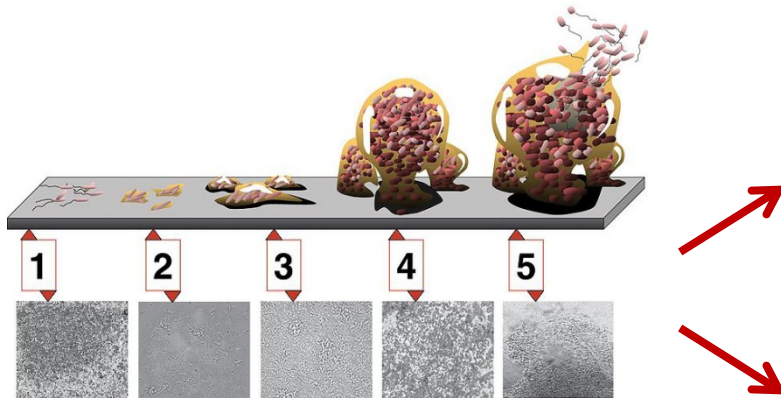

Vzorek s tukovými váčky

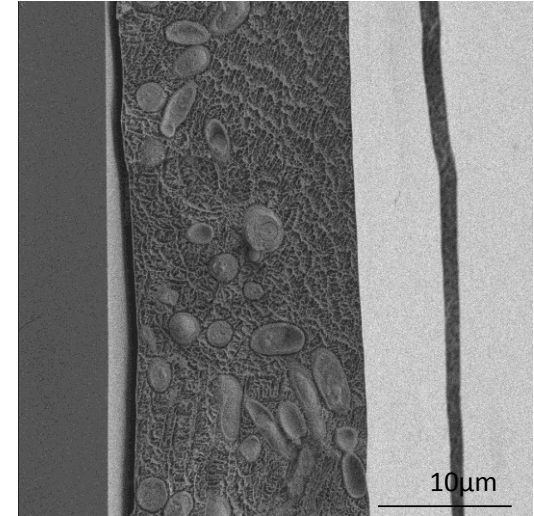

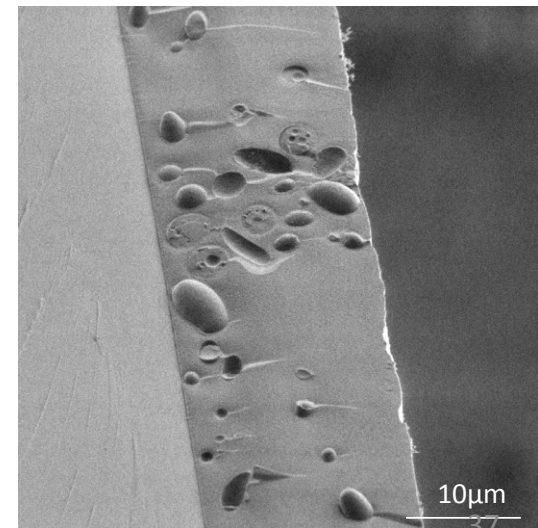
Kultivace mikrobiální kultury

Fixace
plungingem
do tekutého
kryogenu

Fixace pomocí
HPF

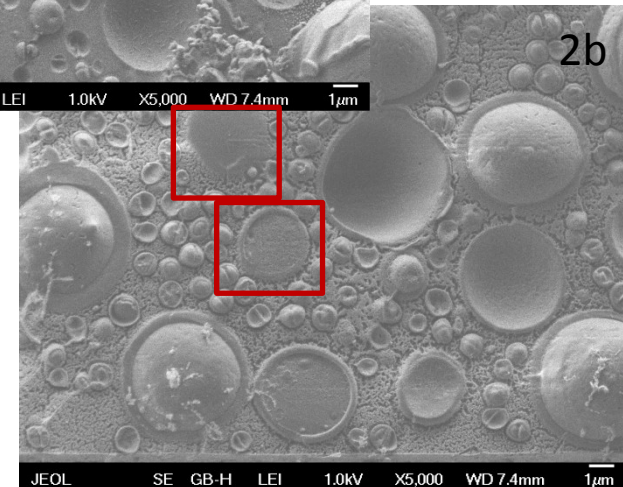
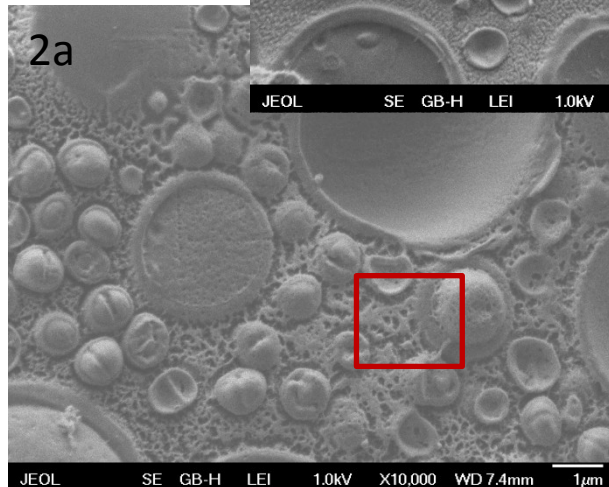
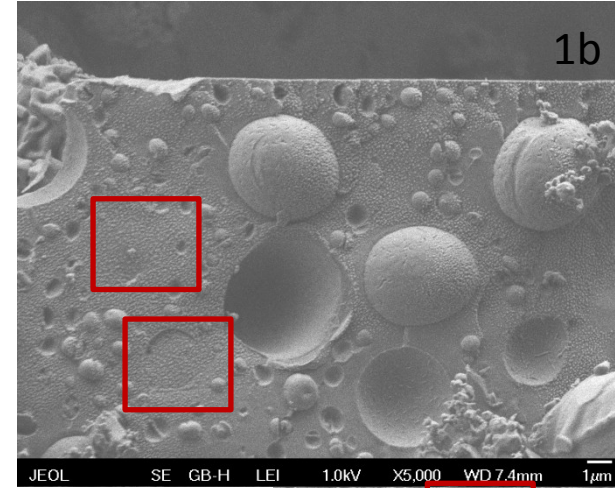
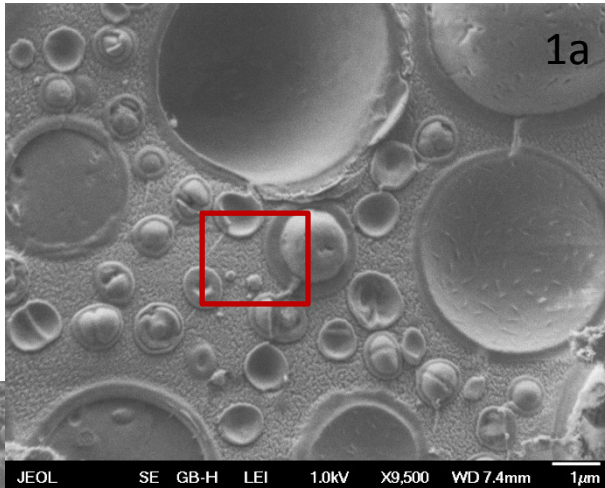
[10.1016/j.micron.2018.04.006](https://doi.org/10.1016/j.micron.2018.04.006)

[10.3390/s18124089](https://doi.org/10.3390/s18124089)

Různé typy vzorků (bakterie, rostliny, živočišné buňky, minerály, polovodiče, nanomateriály, materiály pro výzkum) jsou připraveny v kryo-SEM (mrazový lom) pro pozorování v 60 kV. Pro přípravu vzorků se používá speciální postup, který zahrnuje mražení vzorku v dusíku, následně v ledu a nakonec v dusíku. Tento proces umožňuje zachování struktury vzorku a jeho pozorování v SEM. Vzorok je umístěn na speciálním držáku a připraven pro pozorování v SEM. Vzorok je umístěn na speciálním držáku a připraven pro pozorování v SEM.

- Vysokotlaké mražení (HPF) a sublimační experimenty

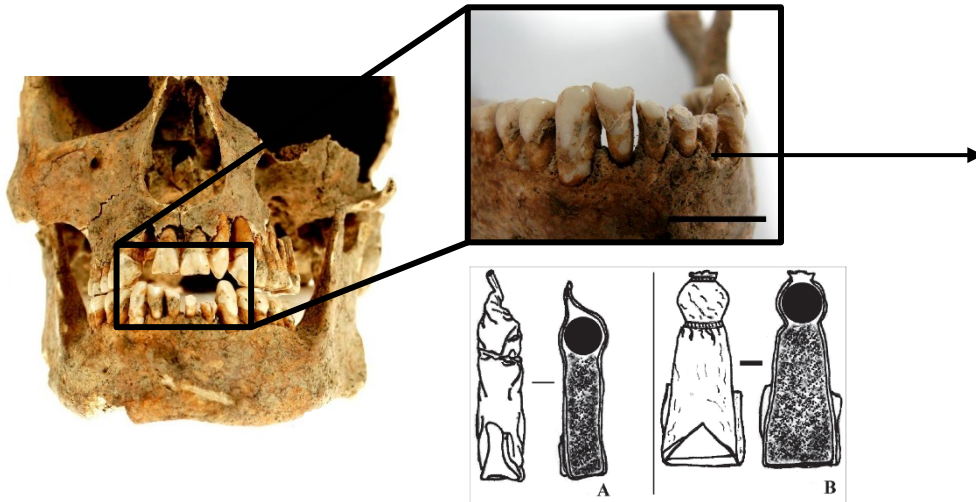
Obr. 1a, b: Cryo-SEM biofilmů *C. albicans* a *S. epidermidis* po minutové sublimaci při -96°C .

Obr. 2a, b: Cryo-SEM biofilmů *C. albicans* a *S. epidermidis* po 7 minutách sublimace při -96°C ;

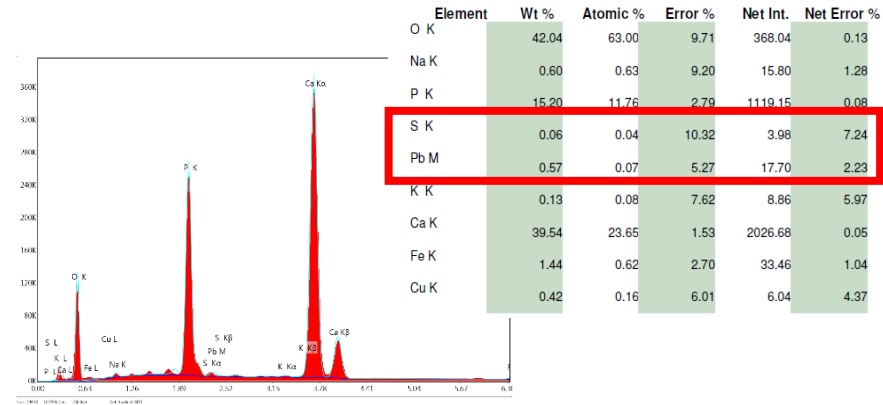
Porovnání oblastí blízkého okolí mikrobů a kultivačního média (červené boxy).

1. Princip SEM
2. Příprava biologických vzorků pro SEM
- 3. Vybrané aplikace SEM**
4. Speciální techniky SEM

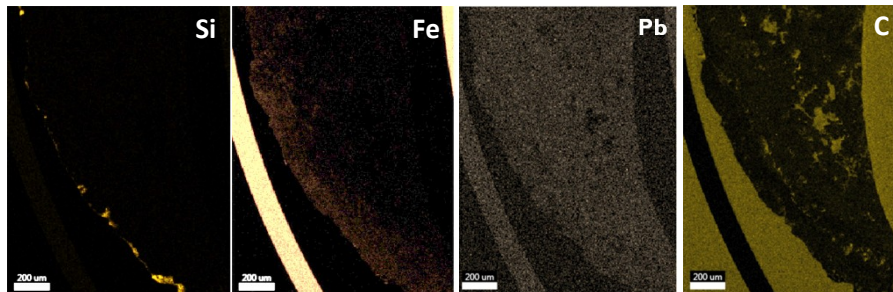
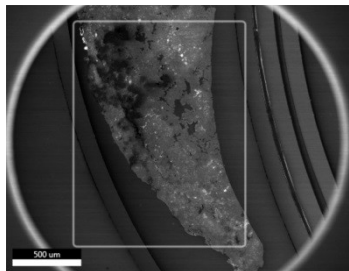

Obr. 4: A – náboj požívaný na začátku 19. století, B – náboj požívaný v polovině 19. století.
Kresba: Lukáš Šim.

- Kosterní pozůstatky vojáka z období napoleonských válek – prokázáno antropologicky
- Hypotéza o poškození zubů v důsledku otevírání papírových kartoší s nábojem do pušky

	Inside			Outside			Soil		
	Wt %	Atomic %	Error %	Wt %	Atomic %	Error %	Wt %	Atomic %	Error %
Si	0,00	0,00	5,21	3,22	2,28	5,53	43,94	32,82	4,45
Al	0,00	0,00	6,66	1,23	0,91	7,98	2,92	2,27	6,99
Mn	5,62	2,38	2,84	0,42	0,15	12,08	0,00	0,00	0,00
Fe	2,26	0,94	4,17	1,10	0,39	5,02	3,24	1,22	3,32
Ca	36,61	21,29	1,42	24,25	12,05	1,51	1,04	0,54	8,02

- Kontaminace je jasně rozlišitelná v případě Si, Fe
- Uhlík ukazuje na místa s vyšší koncentrací organického materiálu

Chlazení vzorku na kryo teploty – omezení kontaminace povrchu spolu s vyšší odolností vůči elek. svazku

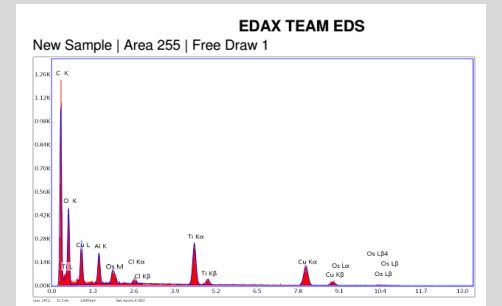
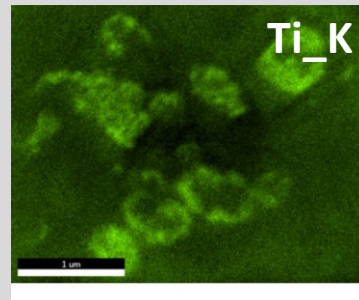
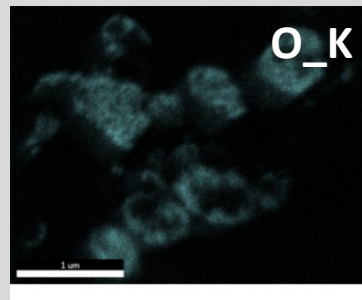
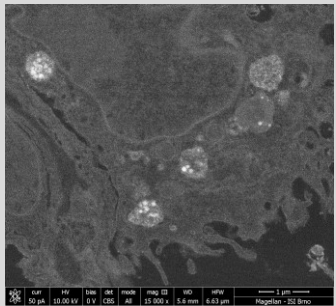
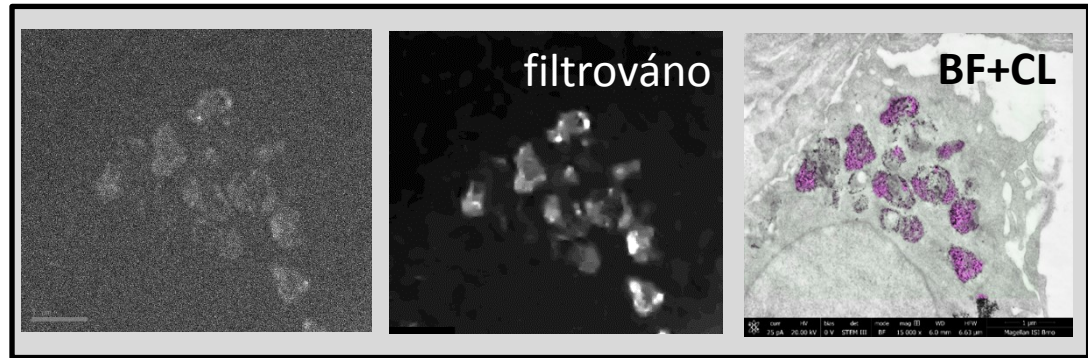
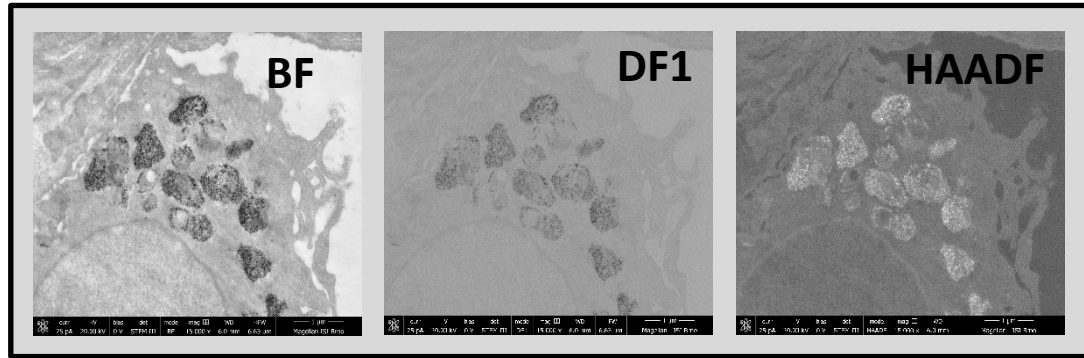
VZOREK
Titanové částice v plicních buňkách

BSE

STEM

CL

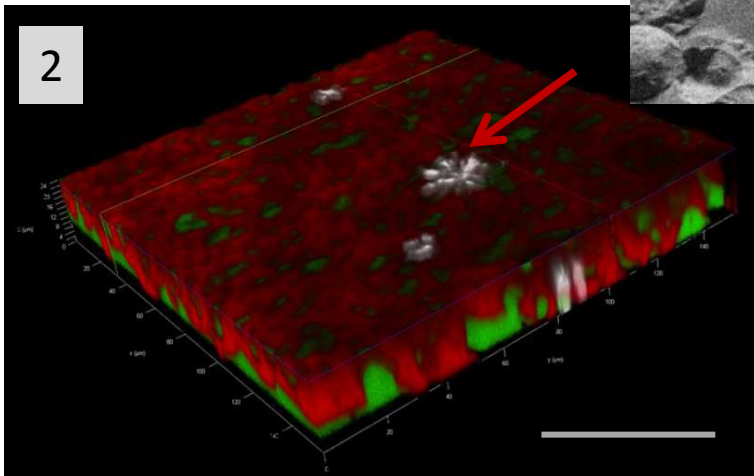
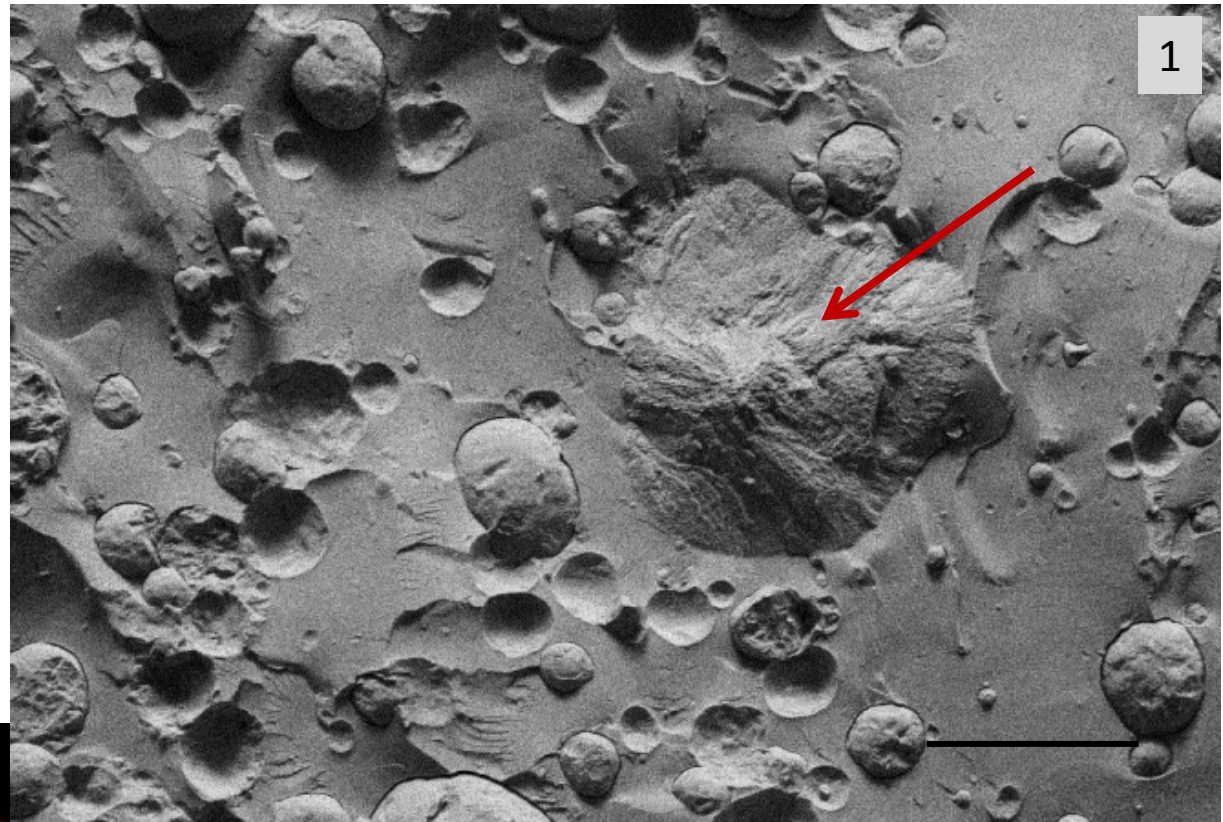
EDX

Struktura sýru byla studována různými mikroskopickými technikami ve spolupráci s Teagasc Food Research Centre, Irsko.

Cíl: klasifikace jednotlivých parametrů (podíl proteinů, tuku, bakterií, procesu výroby a zrání) s cílem optimalizace výroby a dosažení co nejlepší kvality sýrů.

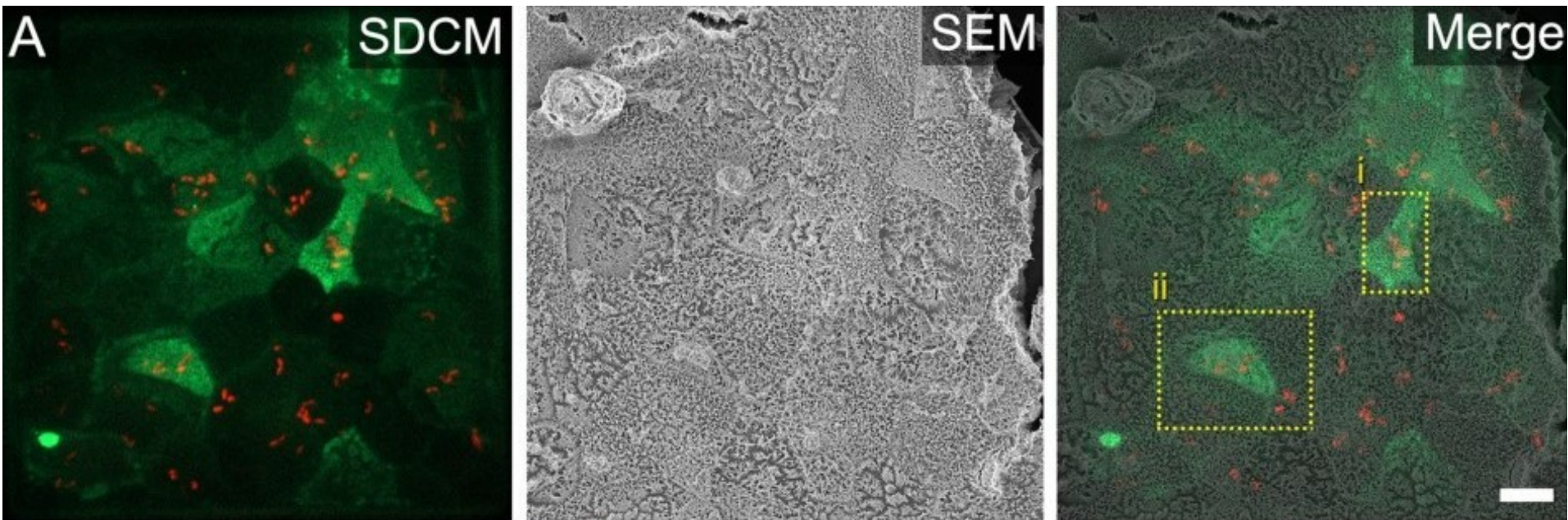
Obr. 1: Cryo-SEM obraz ukazující krystalickou inkluzi v mikrostruktuře sýru, měřítko je 10 μm .

Obr. 2: 3D rekonstrukce z CLSM, měřítko 50 μm .

Burdikova et al: *Microsc. Microanal.* 20, S3 (2014) 1336

Studium průběhu infekce buněk bakterií *Salmonella enterica*. Zeleně (eGFP) značené buňky byly vystaveny bakteriální infekci (červená-mCherry). Pomocí korelace pak byla konkrétní místa infekce blíže studována pomocí SEM.

Konfokální mikroskop

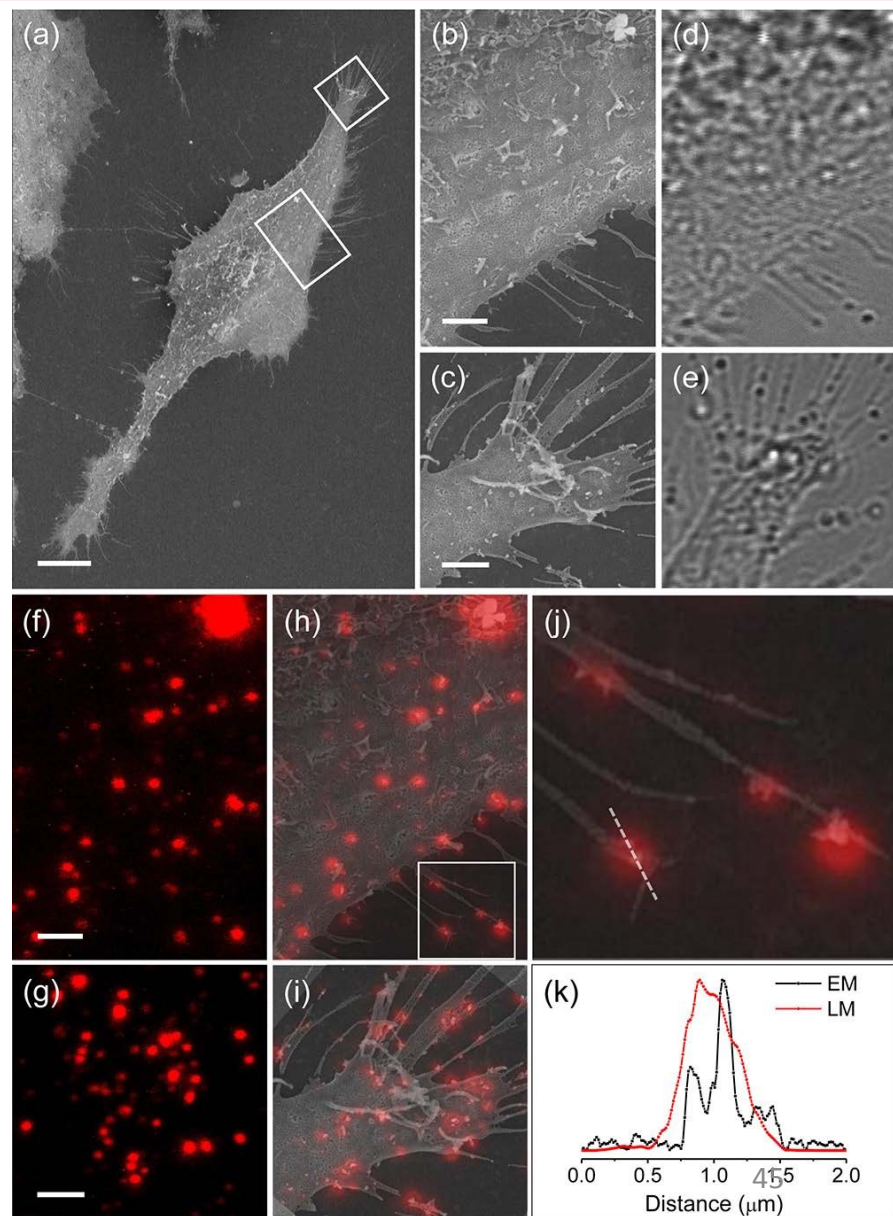
Skenovací elektronový
mikroskop

Korelace CLSEM

10.1038/s41598-019-53085-6

Nanodiamanty (FND), jako fluorescenční značky, byly enkapsulovány lipidy a použity pro značení HeLa buněk vazbou na CD44. Enkapsulace umožnila specifické vazby fluorescenčních značek a zabránila koagulaci jednotlivých částic. Fixované HeLa buňky byly vystaveny biotinilovaným anti-CD44 protilátkám a na ty se dále vázaly FND.

- a) SEM HeLa buněk
- b, c) Zoom vybraných částí SEM
- d, e) bright-field světelné mikroskopie
- f, g) fluorescenční snímky
- h, i) CLEM snímky vybraných míst z a) značených bílými obdélníky
- j) Zvětšení h)
- k) Profily intenzit bílé přerušované čáry z j)

1. Princip SEM
2. Příprava biologických vzorků pro SEM
3. Vybrané aplikace SEM
- 4. Speciální techniky SEM**

FIB SEM

Focused Ion Beam SEM

- Využití fokusovaného svazku iontů k opracování povrchu vzorku a odhalení vnitřních struktur

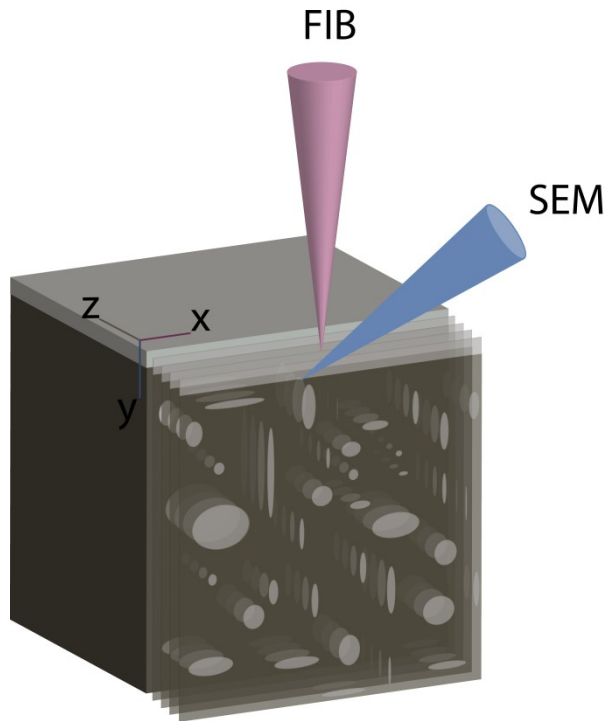
SBF SEM

Serial Block-Face SEM

- Využití ultramikrotomu umístěného v komoře mikroskopu pro odkrojení ultratenkých řezů z povrchu vzorku

Využití dvou různých svazků

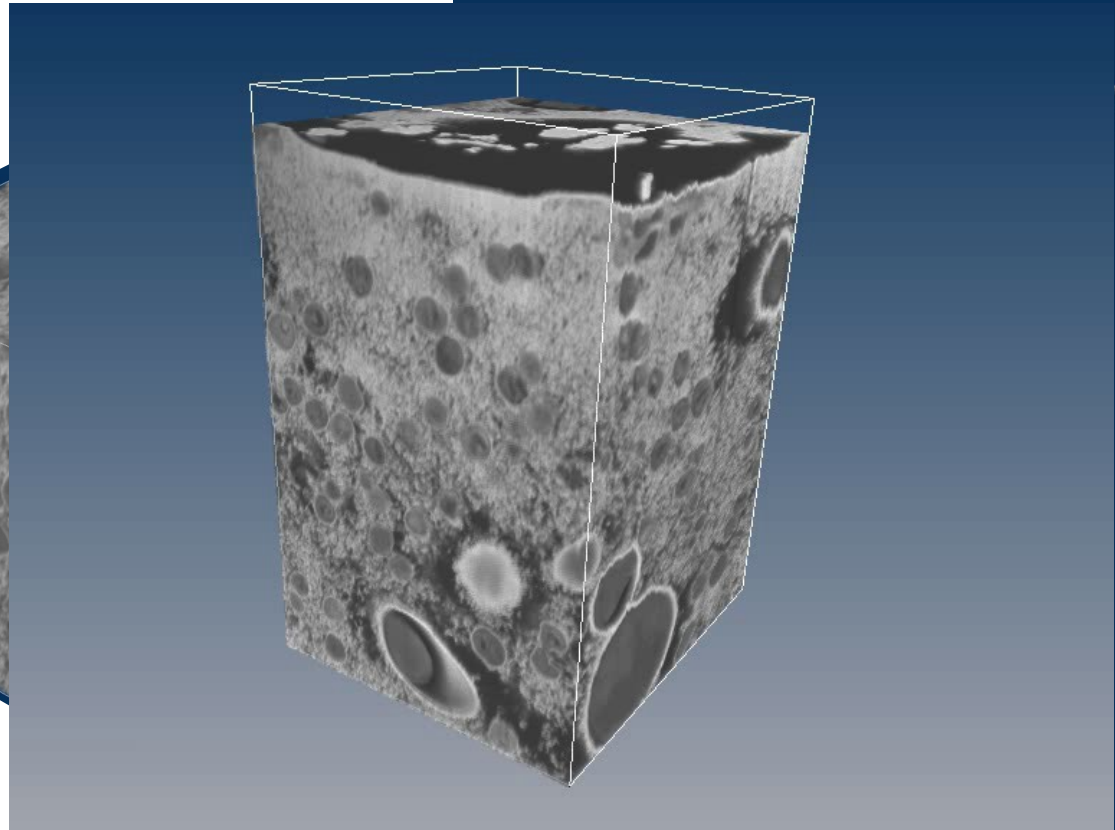
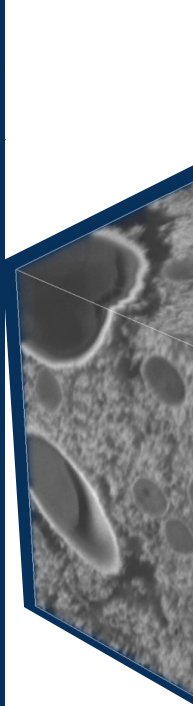
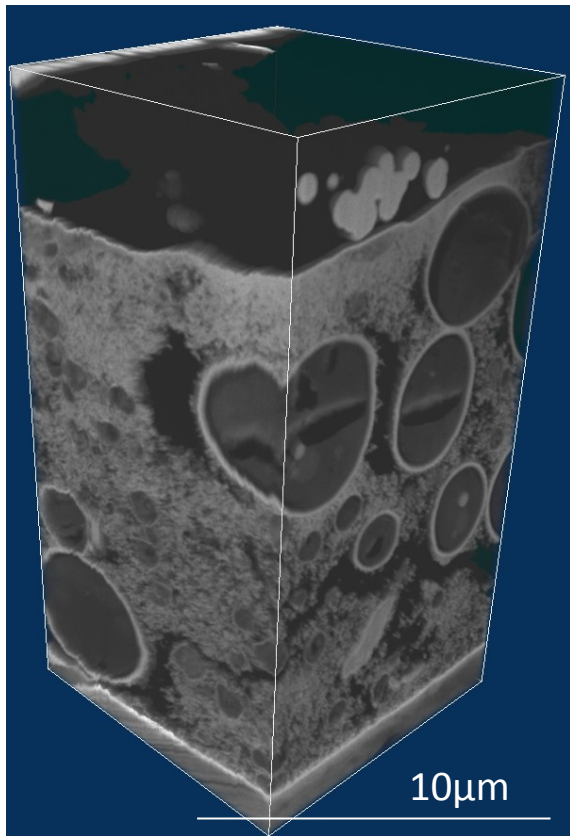
- Ionty pro opracování vzorku (milling)
- Elektrony pro pozorování povrchu

Milling (etching)

- Mechanické odstranění svrchní vrstvy vzorku pro zobrazení vnitřních struktur
-> 3D rekonstrukce
- Využití např. iontů galia

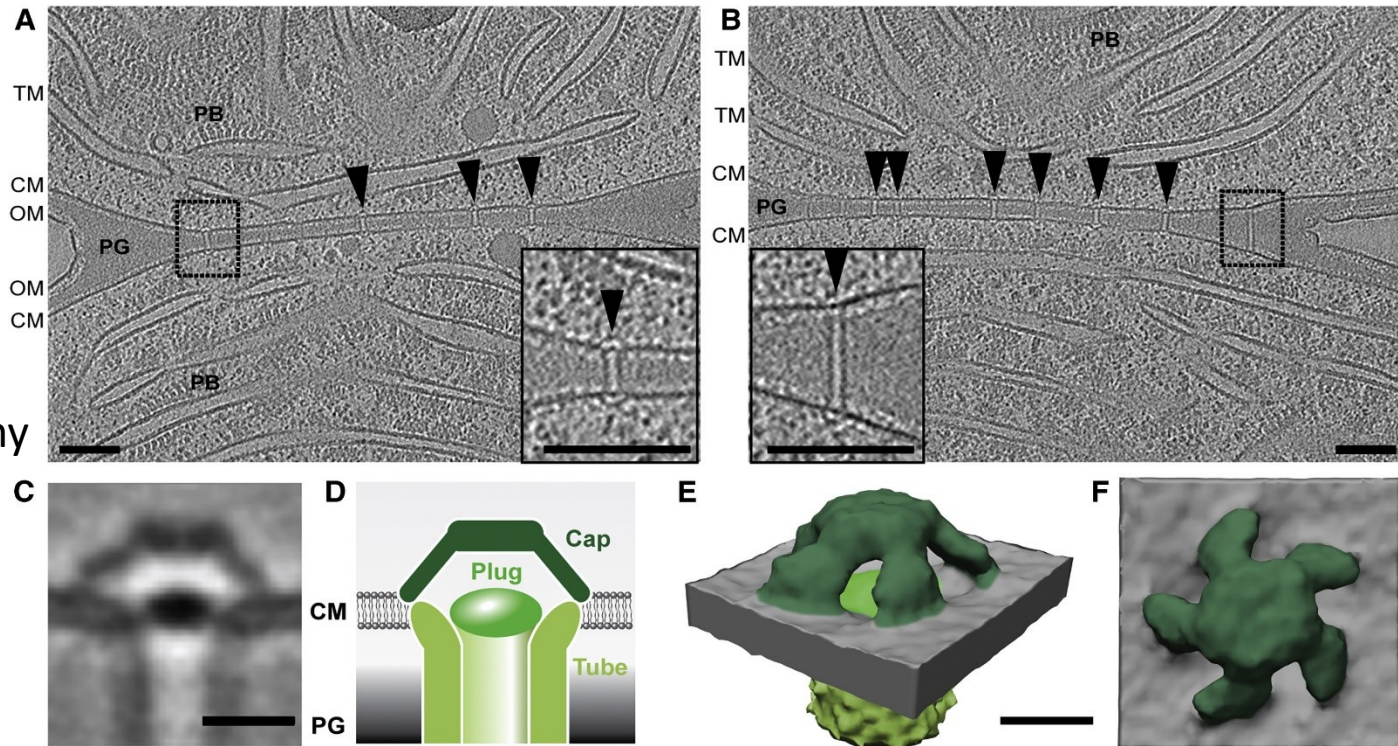

Biofilm *Candida albicans* + *Staphylococcus epidermidis* po 2 dnech kultivace

Rekonstrukce septal junctions (SJ), „nanopórů“ umožňujících molekulární výměnu mezi buňkami pomocí difuze, u mnohobuněčných sinic *Anabaena* sp. PCC 7120 pomocí cryo elektronové tomografie. Vzorek nanesený na sítku byl zmražen pomocí metody plunge freezing a lamely byly připraveny pomocí cryo FIB milling.

SJ značeny šipkami,
 CM, cytoplazmatická
 membrána;
 OM, vnější membrána;
 PB, fykobilisomy;
 PG, septal peptidoglykan;
 TM, thylakoidní membrány

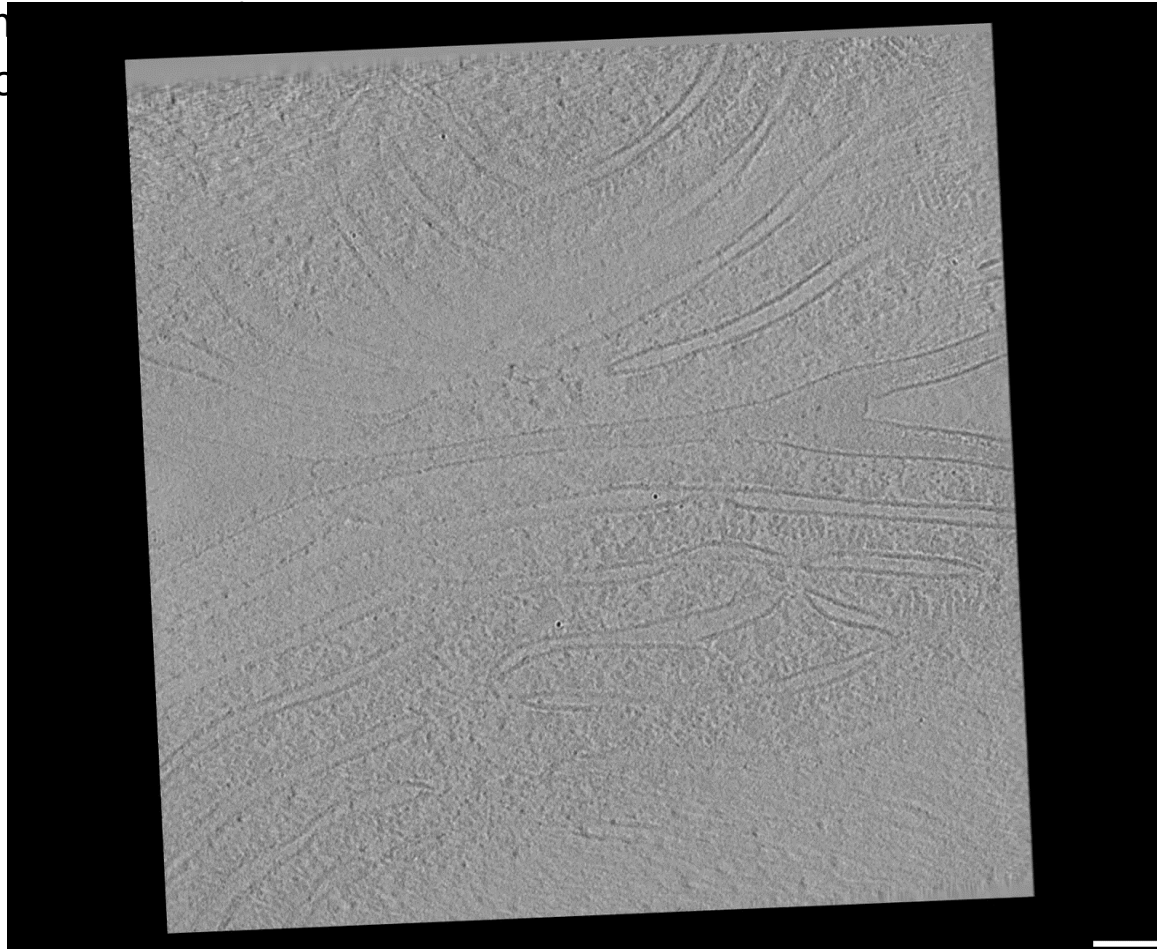

Rekonstrukce septal junctions (SJ), „nanopórů“ umožňujících molekulární výměnu mezi buňkami pomocí difuze, u mnohobuněčných sinic *Anabaena* sp. PCC 7120 pomocí cryo elektronové tomografie. Vzorek namražený pomocí cryo freezing a lamely byly připraveny pomocí cryo EM.

Cryotomogram oblasti septa cyanobakterie *Anabaena*

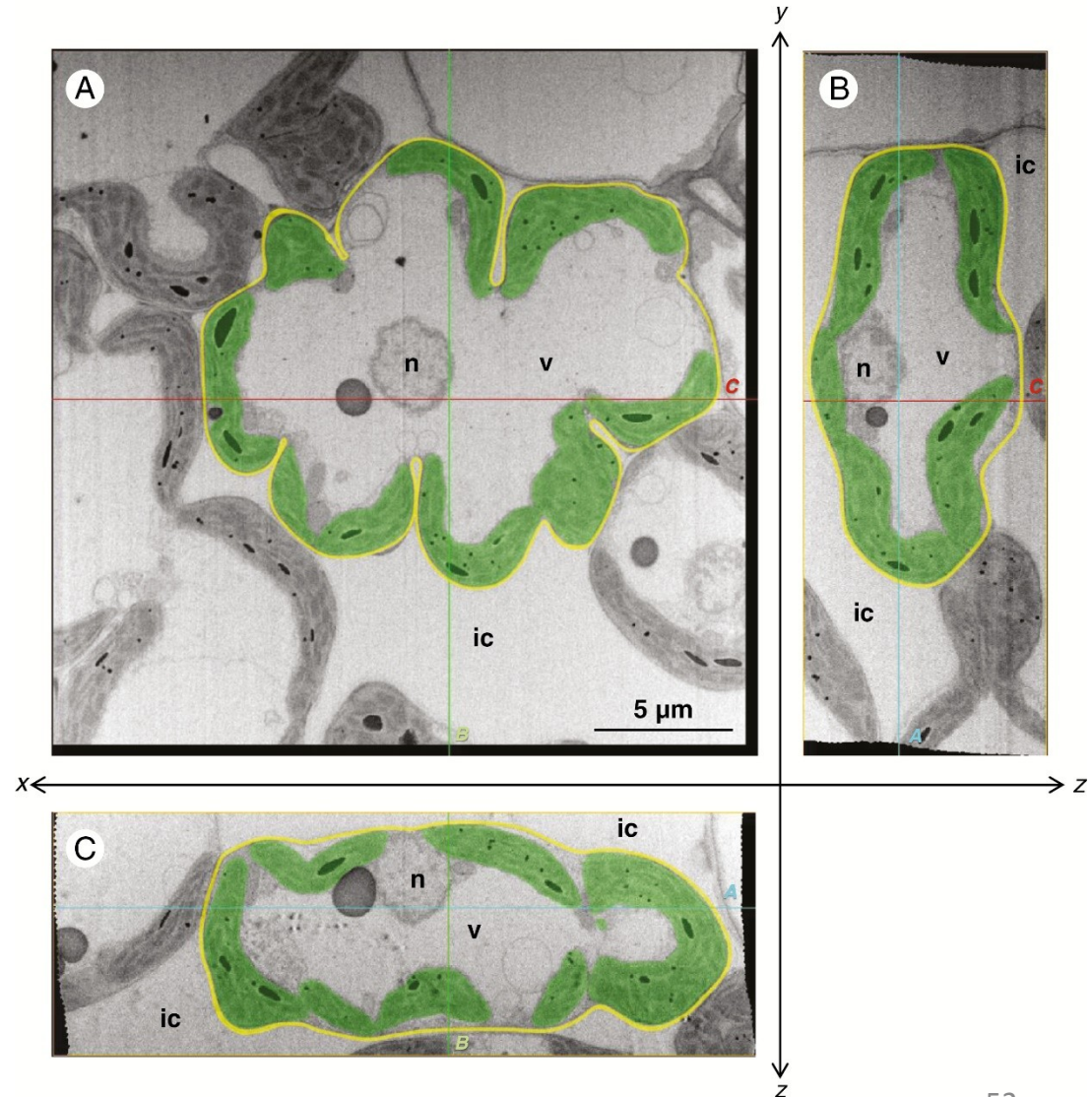
Septal junctions: světle zelená;
 Thylakoidní membrány: tmavě zelená;
 Peptidoglykan: šedá;
 Vnější a cytoplazmatická membrána: hnědá;
 Granule: žlutá;

Měřítko 100 nm

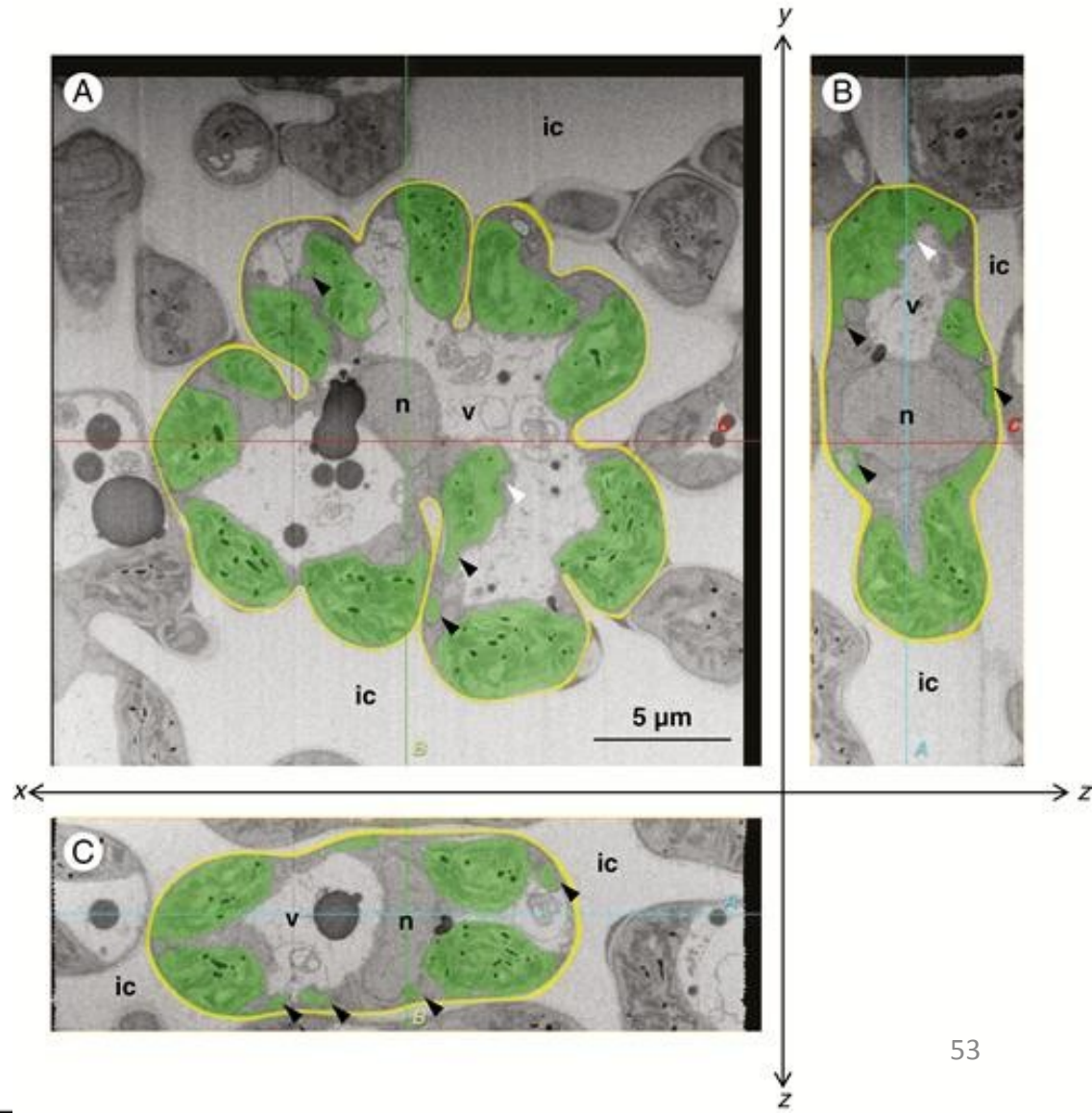
Listy rýže byly vystaveny vysoké koncentraci soli a následně pomocí FIB-SEM byly zrekonstruovány tvary chloroplastů.

Kontrolní vzorky obsahují (zeleně značené) chloroplasty tvaru čočky umístěné v blízkém kontaktu se sousedními chloroplasty.

Listy rýže byly vystaveny vysoké koncentraci soli a následně pomocí FIB-SEM byly zrekonstruovány tvary chloroplastů.

Vzorky vystavené působení NaCl obsahovaly chloroplasty oválného tvaru bez kontaktu s dalšími chloroplasty. Celkový objem chloroplastů ale zůstal nezměněn.

Listy rýže byly vystaveny vysoké koncentraci soli a následně pomocí FIB-SEM byly zrekonstruovány tvary chloroplastů.

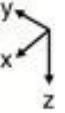
A

3D rekonstrukce jednotlivých chloroplastů u kontrolního vzorků bez vystavení stresu (C1-C3) a u vzorků s působením vysoké koncentrace NaCl (N1-N3)

C1

N1

C2

N2

C3

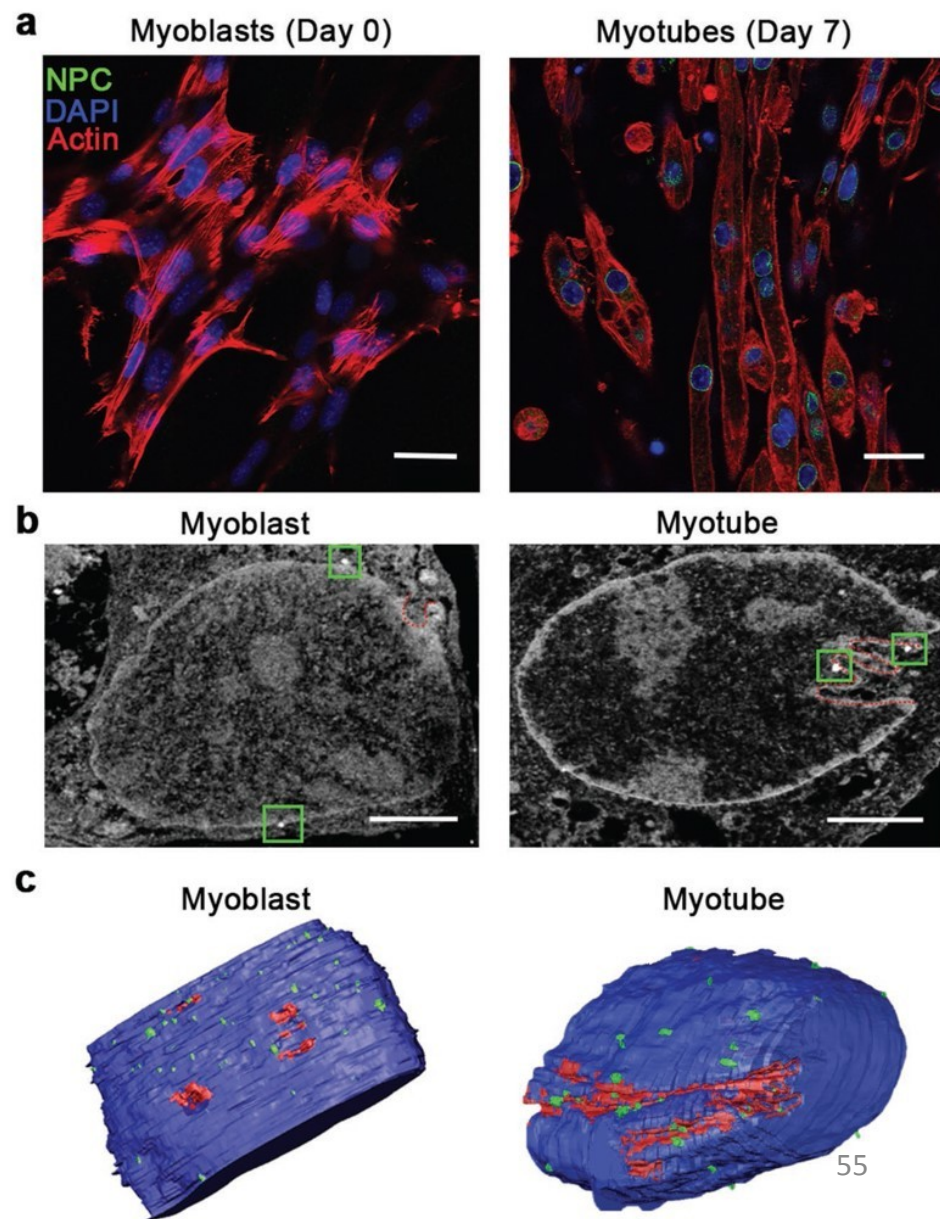

N3

Využití imunoznačení pro studium proteinů tvořících jaderné póry (NPC). Buňky byly značeny pomocí zlatých nanočástic vázaných na sekundární protilátky a fluorescenčního barviva pro korelaci se světelnou mikroskopií.

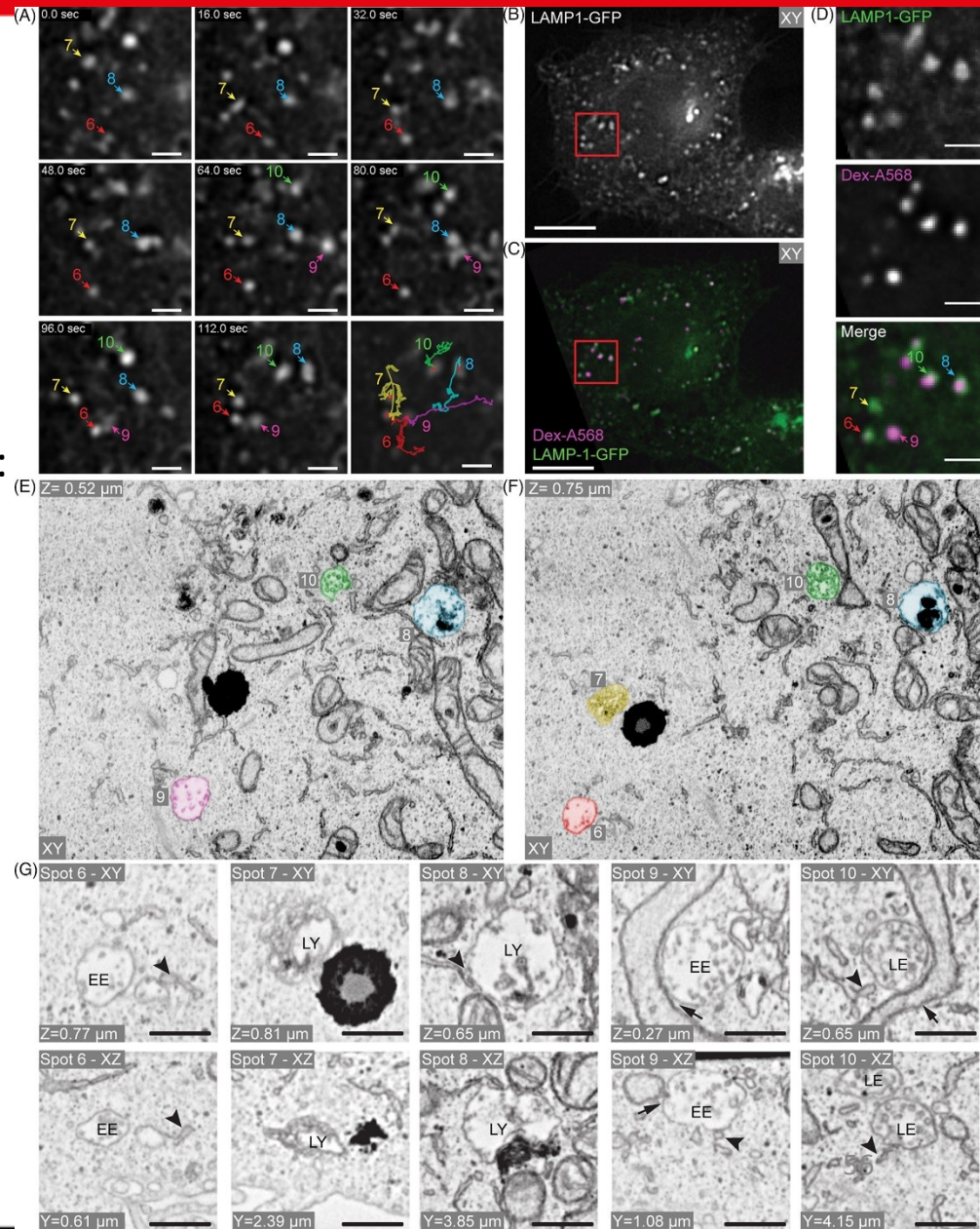
- Snímky z konfokálního fluorescenčního mikroskopu zobrazující myoblasty a myotubuly značené zeleně pro NPC, modře pro DNA a červeně pro aktin
- Vybrané snímky z FIB-SEM zobrazující imunoznačené NPC
- 3D rekonstrukce jádra se zeleně značenými NPC

Pro studium organel pomocí světelné mikroskopie a FIB-SEM byly HeLa buňky značeny pomocí fluorescenčního LAMP1-GFP (zelená) a konjugátu dextranu s barvivou Alexa568/647 (fialová). Po lokalizaci konkrétních endosomů pomocí fluorescenčních barviv byly tyto organely následně pomocí FIB-SEM identifikovány jako:

- 6) Časný endosom
- 7) (Auto)lysosom
- 8) Lysosom
- 9) Pozdní endosom
- 10) Pozdní endosom

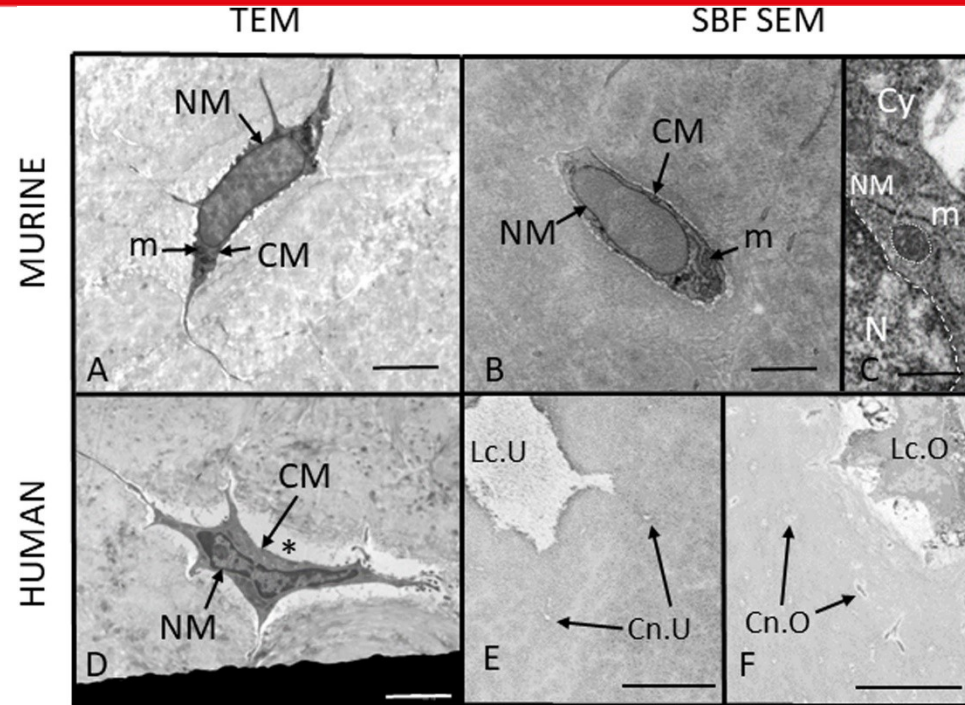
[10.1111/tra.12557](https://doi.org/10.1111/tra.12557)

Byl stanoven specifický protokol pro přípravu vzorků kostí pro analýzu SBF-SEM. Na obrázku je možné porovnat snímky z TEM a SBF kostí myši po perfuzní fixaci a dekalifikaci a lidských kostí po imerzní fixaci a dekalifikaci

- a) Osteocyt myši s nepoškozenými membránami a bez změny objemu buňky
- b) Snímek z SBF ukazuje dostatečné rozlišení a kontrast pro zobrazení ultrastruktury
- c) Detail jádra
- d) Lidský osteocyt s neporušenými membránami, ale zvětšeným pericellulárním prostorem naznačující smrštění buňky
- e, f) vyplněné a nevyplněné lakuny a canaliculi osteocytů zobrazené v SBF-SEM

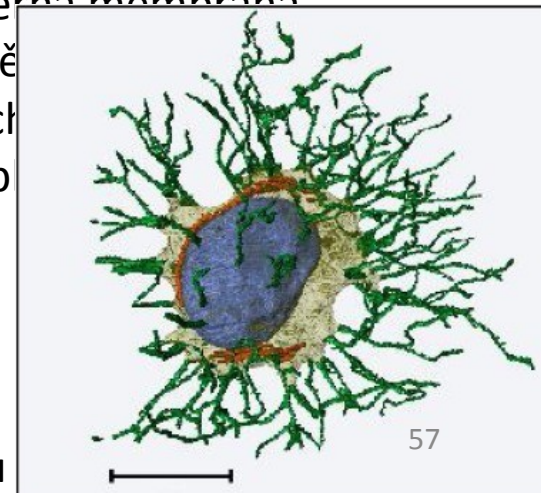
NM=jaderná membrána

CM=buně

m=mitoch

Cy=cytop

N=jádro

- Brno je světové centrum elektronové mikroskopie
  - tři firmy vyvíjející a produkující elektronové mikroskopy (z Brna pochází asi 35 % světové produkce elektronových mikroskopů)

- několik významných vědeckých institucí
ÚPT AVČR, CEITEC-MU, CEITEC-VUT, VUVEL, ...
- V Brně se organizují pravidelné akce
  - každý březen: Dny elektronové mikroskopie (firmy a instituce organizují zajímavé přednášky pro veřejnost a exkurze)
  - každý listopad: v rámci Týdne vědy AV ČR bývají dny otevřených dveří pro veřejnost

Vladislav Krzyžánek
krzyzanek@isibrno.cz